

KULTUSZ ÉS KULTÚRA

ZOMBORY MÁTÉ

Önmuzealizáció és etnikai hovatartozás *Az etnikai identitás performativitása a kényszeremigráció kontextusában**

„**A**történetek, amelyekkel dolgunk van, rettenetesek. 60–80 millió ember vesztette el Európában a szülőhelyét a 20. század első felében. Ennek a gyökértelenné válási folyamatnak a központi színtere Európa középső és déli része volt. Kevés olyan család akad, amelyet ne érintettek volna – közvetlenül, közvetve, legalább közvetve – az erőszakos helyváltoztatások.” – mondja Karl Schlögel *Az elűzetések tragédiája (Egy európai történet)* című írásában.¹ Az alábbiakban olyan történetekkel lesz dolgunk, melyek során embereket *közvetlenül* érintett a kényszerszállás. A Kádár-korszak kulturális emlékezetét ugyanis olyan sváb származású személyekkel készített élettörténeti interjúkon keresztül elemzem, akik személyesen élték át a kitelepítést vagy a Szovjetunióba hurcoltatást. A Karl Schlögel által javasolt „európai perspektíva”, mely a kényszeremigrációt nem a ki- vagy bevándorlás terminusai-ban értelmezi, lehetővé teszi, hogy azokat az identitásstratégiákat tegyük vizsgálat tárgyává, amelyek a hovatartozást a kényszerű helyváltoztatásra válaszul konstruálják meg.

* Jelen tanulmány elkészülését az OTKA 2003–2005 között zajló, T 38025. számú, „A Kádár-korszak társadalmi emlékezeté” c. kutatása tette lehetővé. A kutatást Kovács Éva vezette

¹ Lettre International. 51. szám, 2003. tél, http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre51/karl_schlogel.htm

Annak ellenére, hogy a II. világháborút követő, nemzetközileg támogatott² európai népcsoportmozgásokat a modern nemzetállami paradigma jegyében az etnikai és területi konfliktusok megoldási és megelőzési kísérleteként hajtották végre,³ maga a kényszermigráció újabb konfliktusok forrásává vált.⁴ Az alábbiakban elsősorban nem az architektónikus ábránddal,⁵ vagyis e megoldási kísérlet kudarcával és konfliktuspotenciáljával foglalkozom, hanem az identitás konstrukcióját kikezdő és provokáló deterritorializációs jelenségként kezelem a kényszermigrációt. Az identitás diszkurzív konstrukciójának lokalizáló gyakorlatait elemzem, amelyekkel az én elhelyeződik, válaszul a legtöbbször „kiszakadásként”, „lebegésként”, „sehova nem tartozásként” értelmeződő kényszervándorlásra. E vizsgálati szempontnak az ad különös jelentőséget, hogy élettörténeti elbeszélőink mindegyike – legálisan vagy illegálisan – visszatért Magyarországra. Noha e történetek óta akár fél évszázad is eltelhetett, a személyes érintettség révén következményeik nem tekinthetők lezártak, az identitás konstrukciója ugyanis folyamatos, része a mindennapi élet tevékenységeinek. E folyamat egyrészt nyelvi–narratív, másrészt testi–materiális. A lokalizáció gyakorlatai ezért egyszerre retorikaiak és fizikaiak. Előbbi értelemben a „hely” toposz, nyelvi alakzat (az „én” helye), amely hasonló módon biztosít otthonosságot a nyelvhasználó számára, mint egy kényelmesen berendezett épület (a „hely” utóbbi értelmében).⁶ Az etnikai hovatartozás vizsgálatakor tehát az otthon konstrukciójára kérdezek rá. A lokalizációt pedig olyan reterritoria-

² Az 1945 nyarán megtartott potsdami konferencia XIII. cikkelye kimondja, hogy az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és a Szovjetunió kormányai elismerik, hogy „a Lengyelországban, Csehszlovákiában és Magyarországon maradt német népességet vissza kell telepíteni Németországba”. Idézi Beer, Mathias: A németek elűldözése Magyarországról és beilleszkedésük a megosztott Németországba. *Regio*, 2003/1. 73–97.

³ Münz, Rainer: Az üldözések évszázada. *Regio*, 2003/1. 36–56.

⁴ Az áttelepítések helyéről a nacionalizmus logikájában lásd pl. Gellner, Ernest: A nacionalizmus kialakulása – a nemzet és az osztály mítoszai. In: Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek. Szöveggyűjtemény*. Rejtjel: Budapest, 2004. 45–78.

⁵ Bubaker, Rogers: Ártalmas állítások. Mítoszok és tévképzetek a nacionalizmus-kutatásban. *Beszélő*, 1996/7. 26–41.

⁶ Az otthon fogalmáról ld. Morley, David: *Home territories. Media, Mobility and Identity*. Routledge: London – New York, 2000.

lizációs eljárásként értelmezem, amely „helyet” és „ontológiai biztonságot”⁷ nyújt az „én” számára a világban.⁸

Két olyan kényszerre hívnám fel a figyelmet, melyek a diskurzus történetisége folytán befolyásolják a megszólalást, így a vizsgált lokalizációs eljárásokat is. Az elsőt nevezhetjük a kollektív bűnösség és igazságtétel logikájának.⁹ A *malenkij robot* ebben a tekintetben nem különbözik a kitelepítéstől, mivel a szovjethatalom a magyarországi német származásúakat azzal akarta munkára fogni, hogy „amit a németek leromboltak, azt a németek építsék újjá”.¹⁰ A kollektív bűnösség és igazságtétel problematikájával csak annyiban és úgy foglalkozom, amennyiben és ahogy e diskurzív kényszer magukban az élettörténeti beszámolókból működik – elsősorban a „német” stigmatizációjával: tág értelemben a dolgot tárgya az „etnikai” diskurzív szubverziója. A másik tényező az a paradoxon, amely a visszatérésből adódik: az elbeszélés alanyai „oda” térnek vissza, „ahonnan” elüldözték őket. Mindez a sváb etnikai és magyar nemzeti identitás összefüggéseit problematizálja azáltal, hogy a „haza” már az elhurcoltatás előtt Magyarország volt.¹¹

Nem szabad ugyanakkor figyelmen kívül hagyni a kényszeremigrációt követő társadalmi–politikai közeget sem, amely az *akkori* megszólalást befolyásolta.

A lokalizáció gyakorlatait abban a történeti kontextusban kell vizsgálni, amelyben alkalmazzák őket. A lokalitás szabad előállításának¹² korlátozó tényezői között kitüntetett helyet foglalt el a kommunista

⁷ Giddens, Anthony: 'Living in the world': dilemmas of the self. In: *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Stanford University Press: Stanford, CA, 1991. 187–201.

⁸ A lokalitás fogalmáról ld. Appadurai, Arjun: A lokalitás teremtése. *Regio*, 2001/3. 3–31.

⁹ A magyarországi német nemzetiség kollektív felelősségével kapcsolatos elgondolások közé tartozik a „Hitler ötödik hadoszlopának” sztereotípiája és az az elképzelés, hogy „állam az államban” szerepre törtek. Tilkovszky Loránt: *Német nemzetiség – magyar hazafiság*. JPTE TK Kiadói Irodája: Pécs, 1997.

¹⁰ A szovjet katonai vezetés 1944. december 22-i 0066. számú hadparancsa rendelkezik a „magyarországi németek munkaerejének igénybevételéről”, amely a magyarországi német származású munkaképes személyekre terjed ki (férfiaknál 17–45, a nőknél 18–30 éves korig). Tilkovszky: *Német nemzetiség – magyar hazafiság*, i. m.

¹¹ Vö. Bindorffér Györgyi: A magyarországi németek hazaképe. A magyar és német együttélés a közös hazában. *Barátság*, 2001, 8(2) 3151–3153.; illetve Ugyanő: *Kettős identitás: etnikai és nemzeti azonosság tudat Dunabogdányban*. Új Mandátum – MTA Kisebbségkutató Intézet: Budapest, 2001.

¹² Appadurai: A lokalitás teremtése, i. m.

állampárti rendszer, melynek nemzetiségi politikájára¹³ ezért röviden ki kell térni. Noha e korlátozást Appadurai sem az adminisztratív hatalmi intézkedésekben, hanem a lokális szubjektum rekontextualizációjában ragadja meg, érdemes fordítottan fogalmazni. Így az etnikai identitás mint hovatartozás vizsgálatakor nem az az érdekes, hogy mit tiltott az állampárti rendszer, hanem az, hogy mit engedett.

A Magyarországra visszatért kitelepítettek állampolgári státusát egy 1950-es kormányrendelet rendezte, addig – pontosan nem tudni hányan – nemhogy persona non graták, de törvényesen létező személyek sem voltak. A kommunista rezsim a nemzetiségi kérdést a nemzeti szövetségek megszervezésével igyekezett „rendezni”, azonban a német szövetség csak 1955-ben alakulhatott meg.

A hatvanas évektől a közvetlen állampárti irányítás alatt álló nemzeti szövetségek viszonylag szabadabb mozgásteret kaptak (rendszeres kongresszusokat tarthattak), a pártállam elvetette az ún. automatizmus elvét, mely szerint a nemzetiségi kérdés a kommunizmus megvalósulásával önmagától megoldódik, vagyis a „nemzetiségi” mint olyan megszűnik. Ekkortól engedélyezték szigorú keretek között az „etnikai” nyelvi–kulturális, szigorúan apolitikus artikulációját (az iskolai nyelvoktatással, népdalkörökkel, tánccsoportokkal). A viszonylag szabadabb mozgástér azonban továbbra is erősen korlátozott: nemzetiségi politika kizárólag – a nyolcvanas évekig felülről irányított – nemzetiségi szövetségekben folytatható, és ott is szigorúan a művelődéspolitikára korlátozva. 1983-tól¹⁴ kezdődik egyfajta alulról szerveződés, az évtized legvégén pedig még az állampárt kezdi el a nemzetiségi törvény kidolgozását. Ezzel párhuzamosan a hetvenes évektől egyre szabadabb tér nyílt a témával kapcsolatos tudományos kutatások számára.

E töretlen enyhülés azonban nem terelheti el a figyelmet arról, hogy a rendszerváltásig az etnikai hovatartozás a kezdeti tabusítás után is a „kultúra” és a művelődés területére korlátozódott. Megmarad tehát az az ellentmondás, amely abból adódott, hogy államilag folyamatosan alkalmazták a nemzeti kategóriákat (pl. „szocialista nemzet”, „szocialista hazafiság”, a határon túli magyar kisebbségek „ügye”, de persze a hazai

¹³ Tilkovszky Loránt: *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században*. Csokonai Kiadó: Debrecen, 1998.

¹⁴ Aczél György a német szövetség kongresszusán tartott beszédében többek között elítélte a német nemzetiség bűnbakká tételét, tagadta, hogy lennének „fasiszta népek”. Tilkovszky: *Nemzetiségi politika*, i. m.

nemzetiségek esetében is, vö. „hídszerep”), ugyanakkor tiltották a nacionalizmust, azaz e kategóriák politikai használatát, illetve az etnikai hovatartozás artikulációját a politikai nyilvánosságban.¹⁵

Persze az identitás személyes konstrukciója nem kizárólag az államilag előírt és lehetővé tett módon valósulhat meg. Elemzésem azonban erre fog korlátozódni: éppen azt próbálom kimutatni a szövegek analízisével, hogy miképpen alkalmazható stratégiailag a lehetővé tett identitás-artikuláció a rendszerváltás előtt és után. A Kádár-kor emlékezetére vonatkozó kérdés így nem egyszerűen az, hogyan emlékeznek rá vissza, sokkal inkább az, hogy a korszak államilag lehetővé tett identitás-konstrukciós eljárásai hogyan élnek – vagy nem élnek – tovább. Öt narratív interjúban elemzem a kényszermigrációra adott reterritorializációs reakciókban az etnikai kategória működését, ebből háromban a kitelepítés, kettőben a Szovjetunióba hurcoltatás áll a középpontban. Két elbeszélőnk részt vett a Kádár-kori nemzetiségi politikában, de a többi esetben is a megszabott korlátok között marad az identitás konstrukciója. Az elemzés során a vizsgálat tárgya mindvégig az elbeszélő én narratív konstrukciója (mint eljárás és mint produktum), vagyis a narratív identitás marad.¹⁶

A történetek, amelyekkel dolgunk van, rettenetesek – azonban arra is érdemes rámutatni, mennyiben csodálatosak. Ha nem egyszerűen a múlt referenciális olvasatát adjuk, hanem a múlttal kialakított viszonyt is rekonstruáljuk (mint az önmaga viszonyát az énhez), értelmezhetővé válik az identitás konstrukciójának stratégiai jellege. A vizsgált élet-történeti visszaemlékezések performatív aspektusának legjellemzőbb vonása, hogy egyfajta önmuzealizációt hajtanak végre, a személyes–családi múltat örökségesítik.¹⁷ Azt, hogy a kulturális örökség elve, illetve

¹⁵ Vö. Brubaker, Rogers: *Nationalism Reframed. Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge University Press: Cambridge, 1996. Chapter 2, 23–54. [Magyarul: *Nacionalizmus új keretek között*. L'Harmattan – Atelier: Budapest, 2006. 32–60.]

¹⁶ Az elbeszélő én (szereplő, hős), az elbeszélő fogalmához ld. Eco, Umberto: *Hat séta a fikció érdekében*. Európa: Budapest, 2002. Az élettörténeti interjúk helyzet módszertani kérdéseiről Lejeune, Philippe: *Önéletrész, élettörténet, napló. Válogatott tanulmányok*. L'Harmattan: Budapest, 2003. A narratív identitás konstrukciójáról elsősorban Ricoeur, Paul: *Oneself as Another*. The University of Chicago Press: Chicago, 1992.

¹⁷ Hartog, François: Örökség és történelem: az örökség ideje. *Regio*, 2000/4. 3–25. Hartog felhívja rá a figyelmet, hogy az örökség elve a magánjogból a természetten keresztül kerül át a kultúra területére (vö. az UNESCO 1972-ben fogadja el

a muzealizáció összekapcsolódik a nemzeti–etnikai kategória használatával, és így a kollektív identitás konstrukcióját végzi, több kutatás kimutatta.¹⁸ Ugyanakkor a személyes és családi tárgyak gyűjtése és megőrzése, a „tárgyak élettörténeti narratíváján” keresztül a személyes identitás artikulációjának eljárása lehet.¹⁹ Az alábbi élettörténetekben azonban a nemzeti–etnikai kulturális örökség elsősorban állami technikáit alkalmazzák taktikailag a személyes múltra. Mintha az örökségesítés folyamata visszafordult (vagy továbbterjedt?) volna: a magántól a kulturálisig burjánzó örökség visszatér a személyeshez. Hartog az ökomúzeummal fejezi be tanulmányát – az alábbiakban az „én múzeumának” bemutatása következik.

I. Az etnikai hovatartozás mint a kulturális örökség ápolása

„1987 ...²⁰ 25. napján együtt van egy kis csoport M. E. és felesége, D. H. otthonában. Ez a ház régen W. L. és felesége, E. T. otthona volt. T. T. 1848-ban itt, e házban kötötte be Görgey tábornok fejsebét. Erről írásos dokumentum van. A ház azóta átépült. E csoport tagjai szeretnék felkutatni, összegyűjteni őseink szokásait, énekeit, imádságait. A régi tárgyakat, amiket őseink használtak, készítettek, 1984-ben egy kiállításon már bemutattuk. Sajnos az állandó kiállítást nincs módunkban fenntartani, mert nincs megfelelő helyiség a tárgyak számára. (...) [a résztvevők bemutatkoznak] Elkövetkezendő munkánkban teljesen a hagyományokra hagyatkozunk, az nélkülöz mindennemű előkészítést. Egyetlen, féltve felvetett szóra önként jöttünk össze, s próbáljuk adni, ami még elődeink életéből és a mi múltunkból megmaradt.”

„a kultúra és a természeti világörökség védelméről” szóló megállapodást). Érdekes asszociációkra sarkall, ha belegondolunk a természet pusztulása és a személyes-családi veszteség közötti analógiába.

¹⁸ Ld. pl. Kaplan, Flora E. S. (ed.): *Museums and the Making of „Ourselves”. The Role of Objects in National Identity*. Leicester University Press: London – New York, 1994.

¹⁹ Otto, Lene – Pedersen, Lykke L.: *Collecting Oneself. Life Stories and Objects of Memory. Ethnologia Scandinavica*, 28 (1998) 77–92., http://etnhum.etn.lu.se/eth_scand/text/1998/1998_77-92.PDF

²⁰ A kipontozott helyeken itt és a későbbiekben dátumok és nevek szerepeltek, amelyeket a felismerhetetlenség céljából kitöröltem.

Így kezdődik a „P betelepült őslakossága vallási és köznapi életének bemutatása” című a hangfelvétel,²¹ amelyet a kutatásban résztvevő egyik élettörténeti elbeszélőtől, a csoport egy résztvevőjétől kaptam CD-n. A projekt magánjellegét mutatja, hogy a bevezetőben a résztvevők kizárólag név szerint szerepelnek, a csoport etnikai jellege nem derül ki, nem tudjuk meg az „ők” hovatartozását (vagy a település nevéből egyértelmű, de ez a lényegen nem változtat). A bevezetés kulcsmondata, hogy „nincs helyiség a tárgyak számára”. Az emlékeztetmunka az alábbi interjúkban arra irányul, hogy legyen „hely” az emlékek számára.

1.1. Az etnikai mint a lokalizáció tárgya

MM 1922-ben születik P-n, nő. A történeti dokumentumok szerint felmenői a 18. században érkeztek Németországból, és 1848-ban MM dédnagyanyja köti be Görgey tábornok fejsebét. Anyai nagyapja kőműves, kilenc évig Amerikában dolgozik, keresetéből felépíti azt a házat, ahol MM a mai napig lakik. Nagyapja hazatérése után már csak a szőlővel foglalkozik: a családnak a háború előtt öt szőlője van, a bort a környékbeli vendéglősöknek adják el. Apja lakatosmester, önálló műhellyel egy környező faluban.

MM a négy elemi követően katolikus polgári iskolát végez, ahol Vincés (Irgalmas) nővérek tanítják. Iskola után és nyáron anyjának segít a szőlőben (a családnak napszámosai is vannak). Iskolái után előbb gyors- és gépipróként dolgozik, majd Budapestre kerül egy egészségügyi anyag-szertárhoz.

1944-ben két német katonát szállásolnak el a családnál, akik segítenek elásni az értékeket a közeledő szovjet katonák elől. December elején odaér a front, MM kalandos úton, a Dunán jut haza Budapestről. Egy másik családdal együtt a pincében bújnak el. A velük együtt rejtőző fiatal, kétgyermekes nőt megerősokolják, MM-et is megfenyegetik, de ő ellenáll, ezért megerősök. Ezután egy nagynénje pincéjébe menekülnek.

²¹ Köszönet minden kedves elbeszélőnek minden könyvért, hanganyagért, tárgyért, és a kutatásban nyújtott segítségéért. Az interjúkban és egyéb idézetekben szereplő neveket megváltoztattam. Mivel a lokalitás konstrukciójában, mint látni fogjuk, a település kitüntetett helyet foglal el, úgy döntöttem, fantázianevek helyett P, Q, R, S és T „változókkal” jelölöm őket. Így valamennyire az olvasó is részt vehet abban a képzeleti munkában, amely a visszaemlékezésekben szerepet kap. Az érthetőség kedvéért minden rövid esettanulmányt egy biográfiai adatsor vezet be.

1945 január elején név szerint keresik, majd többekkel együtt gyalog egy kisvárosba terelik. A bevagonírozást követően jó két hétig utaznak, végül egy 4–5 épületből álló lágerbe érkeznek meg, ahol 230 fő tartózkodik, ebből egy istállóban kialakított szálláson 206 nőt tartanak fogva. Két falubelijével együtt hárman vannak Magyarországról. Egyikük 16 évesen tifuszos lesz, és hazakerül, másikkuk életét veszti, és a 470-es számot viselő MM mások segítségével eltemeti. Egy brigádban dolgozik egy temesvári, csak németül beszélő lánnyal, akivel jó barátságba keveredik; MM németül tanul tőle, míg ő magyarra tanítja. A háború után is tartják a kapcsolatot.

MM gyakran kiszökik a táborból, és megismerkedik orosz családokkal, egyikük, különösen egy vele egyívású nő jó barátja is lesz. Megtanul oroszul, és ő írja a tábori nyilvántartást, illetve kezeli a postát (amiről utólag kiderül, hogy nem küldték el). Így másokkal ellentétben, akik 8-at, ő 10 dekagramm kristálycukrot kap havonta. Élelemért dolgozik az orosz családoknak is. Dolgozik fatelepen, kőbányában, később nyelvtudása okán művezetőként is.

1948-ban felszámolják a tábort, és egy magyar gyűjtőtáborba kerül. Itt találkozik egy falubeli barátnőjével, aki teljesen legyengült, és egy héttel később meghal. MM kezdettől fogva egy füzetbe mindent leír, ez az írás e barátnőjének a bátyjához kerül Bécsbe. Hazafelé útra az orosz barátnője varrta ruhát veszi fel.

Hazafelé Máramarosszigeten szavazniuk kell, majd Debrecenben gyűjtőlágerbe kerül. Szolnokon kapnak 5 forintot és meleg levest. Rongyokból nemzeti zászlót készítenek. Apja várja a budapesti Nyugati pályaudvaron, egy darabon vonattal, majd taxival ér szülőfalujába. Négy másik, falubeli nővel érkezik meg.

Anyja beteg, sokáig az sem biztos, tudja-e számára biztosítani a gyógyszert. Visszamegy dolgozni az anyagszertárba, ahol visszamenőleg is kap fizetést.

1949-ben férjhez megy. Férje szintén három évig volt a Szovjetunióban, ahol vasesztergályosként a szakmájában dolgozott és jó fizetést kapott. Háromszor próbált szökni, de mindig elfogták. Ugyanebben az évben megszületik MM első fia, otthagyja munkahelyét. Néhány szöveget eladnak.

Férje művezető lesz a MÁV-nál, ahol minden alkalommal problémák adódnak abból, hogy mindhárom gyermeküket hittanra járatták. Férje a hetvenes évek végén hal meg.

A hatvanas években, Drezdában meglátogatja egy szovjetunióbeli ismerősét, majd később többször is. Egy ízben egy hónapot tölt az NSZK-ban rokonoknál.

A kilencvenes években jóvátételben részesül, életjáradékot kap és férje után nyugdíjat. Újabb szőlőt ad el, mára csupán egy maradt. 2003-ban emlékművet avatnak a faluban, egy 20–25 tagú német delegáció is érkezik. MM-nek három fia, öt unokája, és egy dédunokája van, jelenleg az egyházközségnél és a szőlőben dolgozik.

„H. J-né vagyok, P-n lakok, itt is születtem, hát itt éltem le az életemet. Az iskoláimat is itt végeztem, négy elemi, és utána ...-on, a ... Katolikus Iskolában négy polgárit végeztem el. Utána elmentem gyors- és gépíró tanfolyamra, de közbejött a háború, az aztán megakadályozott. És a háború alatt ugye, a háború kellős közepén, hát '945 január másodikán összeszedtek bennünket itt P-n, a fiatalokat, és elvittek a Szovjetunióba kényszermunkára, ott, ahol három évig voltam. Három kemény évig. De hála Istennek *én* egészségesen jöttem haza.”

Az élettörténeti narratíva a P-i hovatartozás deklarálásával kezdődik, majd az „*itt*” rámutató gesztus háromszorosan megerősíti e helyhez tartozást. Az iskolák felsorolása, majd a munkahelyek számba vétele egy karriernarratíva kezdeteként fogható fel, amelyet a háború szakít meg. „*Közbejött a háború*”, és megakadályozta, hogy az élet a maga rendjében folyjon tovább. Az éles határmegvonás a mindennapi élet normális menete és a háború között eltávolítja az elhurcoltatás eseményeit is: a kitelepítés a „*háború kellős közepére*” helyeződik. Ebben a történetben tehát az elhurcoltatás a háborús események közé tartozik. Ezt a következőkben érdemes szem előtt tartani. Az elbeszélés így folytatódik:

„És én azt néztem, amikor odakerültem, hogy miné' előbb megtanuljak oroszul, hogy az emberekkel beszélni tudjak, hogy én megértessem magam azzal, hogy én nem vagyok semmiféle bűnös, én nem csináltam semmit, csak a ne- német nevem végett vittek el. És az sikerült is nekem.”

MM a már idézett CD-n úgy fogalmaz, hogy „*magyar szívvel, és német névvel*” indultak el kelet felé 1945 januárjában. A fenti szövegrészben tetten érhető kollektív bűnösség – kollektív igazságszolgáltatás disz-

kurzív logikájának kényszerítő ereje azáltal oldódik fel, hogy a kitelepítés okaként a név hangzása van megjelölve. Valószínűsíthető, hogy ebbe a stratégiába tartozik az elhurcoltatás háborús eseményként történő konstrukciója is. A hely, hogy pontosan hova is került az elbeszélés alanya, nem derül ki, csak annyi, hogy az a hely nem „itt” van („odakerültem”). Ha visszatekintünk kicsit az előző idézetre, feltűnik, hogy a Szovjetunió nem maga a célállomás: „elvittek a Szovjetunióba kényszermunkára ott, ahol három évig voltam.” Látni fogjuk, hogy az „itt” versus „ott” kizáró lokalizációja, mely párhuzamos a mindennapi élet – „háború” ellentétpár alkalmazásával, a teljes interjú szövegben tetten érhető.

A főnarratíva azzal folytatódik, hogy nyelvtudásából adódóan az elbeszélő írta meg a napi beszámolókat, értesülünk a tábor jellegzetességeiről, majd a hazaút következik, és az, hogy Máramaroszigeten szavazniuk kellett.

„Na, és akkor hazajö- És azt még nem is mondtam, hogy háború előtt én valamennyit dolgoztam a -- ... egészségügyi anyagszertáránál Budapesten. -- Egészen '44 december elejéig, amikor az oroszok itt átvágták a frontot, és már csak az utolsó hajóval, csak Dunán, hajóval tudtunk hazajönni. Így kerültem haza - és - innen vittek aztán el az oroszok '45 január másodikán. -- Igen. -- Hát onnan aztán három év után hazajöttem, és akkor ő: anyám nagyon nagy beteg volt ugye.”

Már láttuk, hogy ebben a történetben a „háború közbejött”. E részlet is arról tanúskodik, hogy az élettörténeti elbeszélés nem a hazajöveteltől, hanem a háború előtről folytatódik. Az otthoni életet és a „háborút” egyedül az „itt” és az „ott” ellentéte hozza viszonyba, és nem a cselekményszövés szerkezete.

Arról, hogy az édesanya három évig nem tudott a lányáról, a történet ismét a hazatérésre vált, és a debreceni gyűjtőtábor helyszínére érünk, ahol megkérdezték a hazatérőktől, hogy hova valósiak.

„És mondtuk, hogy P-iek. És azt mondták, hogy nyugodtan hazamehetünk, nem lesz *semmi* baj, P-ről senkit nem telepítenek ki, mer itt se Volksbund se nyilas ház a faluba nem volt. Nem tudták megszervezni. – És ezért bennünket nem is bántottak.”

E részlet alapján azt talán túlzás lenne leszögezni, hogy az elbeszélés kívül helyezi P-t a kollektív bűnösség említett logikáján, az azonban megállapítható, hogy e hovatartozás kinyilvánítása a bántalmak elkertülésével jár.

Innen a „háborúval” megszakadt élet folytatódik: az elbeszélés hőse visszatér munkahelyére, majd férjhez megy. Férjéről megtudjuk, hogy szintén elhurcolták a Szovjetunióba. A gyerekek hittanra járatásával kapcsolatos nehézségeket követően a család, a gyerekek, az unokák és a dédunoka rövid bemutatása következik.

„Hát, így élem az én életemet. – Igen. – Dolgozok, még nyolcvankét évesen is – az Egyházközségné’. Nagyon szeretek dolgozni. Hát meg a szőlőbe’ dolgozok a fiammal, konyhakertbe’ dolgozok. Szóval - én az a típus vagyok, ((/aki nem tudok leülni, és tétlenkedni/)). ---- Ez van -----.”

Így ér véget a főnarratíva. „Ez van” – és nem „ez volt”. Az élet visszatért a „háborúval” kikökönt kerékvágásba. Most lássuk tüzetesebben az eddig felmerült kérdéseket.

A háborút megelőző, és a „szép” jelzővel ellátott időszak egyfajta aranykorként rajzolódik eléink, ahol rend volt és rendben mentek a dolgok. Az iskolával kapcsolatban például:

„Volt egy vigyázó, aki nagyon figyelt arra, hogyha valaki jött velünk szembe, fennhangon köszönni kellett. Ma meg elmennek az ember mellett ismerősök, nem is köszönnek! De akkor fennhangon köszönni kellett, mer’ ha nem köszöntünk, megmondták a tanító úrnak, és akkor a- a- a bottal még ki is kaptunk. Nagyon jól tette. Most is azt köllőne csinálni. Bizony! -- Szép idők voltak. Nagyon szép. A legszebb idők voltak.”

A falu egykori helyszínei mindig elhelyeződnek a falu jelenében is:

„És akkor bejött, hát volt ugye tíz perc, akkor játszottunk kin a – utcán, mer ugye udvara nem volt az iskolának, most a most az üzlet van ottan a nagyüzlet. Nem ez volt, hanem fönt a templom alatt.”

E háború előtti idők iránti nosztalgiát, a mindkét szövegrészben az akkor–most ellentétes viszonyán keresztül kialakított különb-

ség működteti: már nincs minden teljesen ugyanúgy, mint egykor. Azt gondolom azonban, hogy a „háború” előttinek ez a konstrukciója mégis a folytonosságot, pontosabban a „nem a háború általi megszakítottaságot” hangsúlyozza. Ezért is szerepelnek egyes népszokások ebből az időből, melyek már csak az emlékezetben élnek, és ezért értesülünk például arról is, hogy az elbeszélő elvitte fiát egy volt apáca tanárnőjének a temetésére, hogy megmutassa neki, milyenek is voltak az apácák („*Elvittem őt a temetésre, mert ugye az apáca ruhájába volt fölraivalozva, és én megmutattam neki, hogy ő tanított engem, és ilyen ruhába tanítottak. Ilyenek voltak a' apácák.*”) Az akkor és a most különbségéből a „háború” hiányzik.

A múlttal való folytonosság vezeti a német „*ősök*” témáját is. Azzal kapcsolatban merül fel, hogy az elbeszélő elmeséli: egyetlen szülő maradt meg az ötből, és azt fiának adta.

„És ezt azoktól a' őseimtől örököltük, akik bejöttek először ide Németországból.- Azok, azok kapták, a dédszüleink, ugye hát má' ó, hát nekem, én a- én a hatodik generáció vagyok, aki itt születtem.”

Személyes felmenőkről van szó, és nem egy csoport eredetéről. Egy kérdésre az elbeszélő elmondja, hogy vannak nála házasság- és keresztlevelek a felmenőitől („*Én ezeket mindet eltettem, és megőrzöm.*”), majd elmeséli a Görgeyvel kapcsolatos történetet.

„Ez benne van P történelmébe. A nagymama elővett a szekrényből egy fehér fejkendőt, és bekötötte a Görgeynek a fejébét. Igen. Ez benne van a történelemben! A P történetébe.”

Ezután a névadási szokások témájára vált („*Ez egy hagyomány. Hagyomány. És ezeket én nagyon szerettem.*”). Majd így folytatja:

„Na most ők, hogy aztán hogy választották ezt a vidéket, pont itten P-t ugye, erről ilyen metszetek vannak, ilyen rajzok, hogy mikor megérkeztek, ugye hát itten erdőség volt minden. És akkor úgy osztották föl nekik a- a földeket. Főleg az alsó sori házak, ezek voltak az első házak.- Még -- hát, talán kettő van belőle. Kettő. Kettő. Volt olyan, olyan ház, amit lebontottak, mer- ugye majdnem rájuk szakadt, mostan a'- ötvenes: - évekbe. Igen. És mikor ásták az új alapot, ugye a régit, I. Ferenc császár idejéből találtak pénzt benne. Hát az Mária Teréziának volt a férje. És az

ő ideje alatt jöttek be a mi őseink ide. Ugye? - És ott találtak az alapba I. Ferenc császár idejéből pénzt. - Igen.----"

Az „*ősök*” múltja a szövegben tehát összekapcsolódik „a” történelemmel, olyan személyeken keresztül, mint Görgey, Mária Terézia vagy I. Ferenc. Fontosnak tartom, hogy benne nem egy etnikai múlt konstruálódik, hanem a történelem részeként elhelyeződik az „*ősök*” családi, generációkon átívelő története: e kapcsolat pedig P lokalitásában teremődik meg. A falu múltja ugyanis egyszerre mesél a mindenki – vagy legalábbis sokak – számára ismerős személyekről és eseményekről, és állít emléket a „Németországból” érkező felmenőkről („*honfoglalókról*” – ahogy a CD-n megnevezik őket). Az az elveszett teljesség, melynek a „*háború*” vet véget, nélkülözi az etnikai kategóriákat, és mint láttuk, az *ősök* témáját is az az egyetlen szülő vonta az elbeszélésbe, amely „*még most is megvan*”. Rögtön a fenti részlet után következik a szövegben, hogy az elbeszélő az NSZK-ban szerette nézegetni a sírköveket. Azonban nem a felmenőit, hanem az *ittenieket* találta meg ott. („*És én ott néztem a – a sírköveket. És ott én – fölfedeztem a – olyan nevűeket, mint amilyenek – amilyenek itt is vannak.*”) Ugyanígy, ez a szövegrész tudósít arról is, hogy az NSZK-ban szeretett templomba menni és meghallgatni a német miséket, amelyek sajtát, háború előtti múltjára emlékeztetik.

A „*háború*” minőségileg más, „*ottani*” világában, ahogy már láttuk az erre utaló jeleket, hangsúlyossá válik az etnikai hovatartozás. Maga a sváb megnevezés először a barátokkal kapcsolatban merül fel:

„Vótak úgy több barátnőim is. - És kint, Oroszországba is -- hárman voltunk magyarok - abba a lágërba, a többi- Hét nemzetiség volt. -- Szászok voltak, erdélyi szászok, azok voltak a legtöbben. Akkor temesvári - svábok, temesvári svábok. Ván- Nánászi, úgy mondták, hogy nánászi svábok Temesvárról.”

Az „*ősök*” témája nem kapcsolódott valamilyen etnikai hovatartozás kinyilvánításához (a német nyelvű templomi énekek a háború előtti falu világát idézték fel), a „*háború*” tematikája azonban mozgásba hozza a nemzeti-etnikai kategóriákat. A fenti részlet magyarázatot adhat arra, miért nem használja az elbeszélő önmagára a sváb megjelölést: azt ugyanis a kollektív bűnösség és megtorlás logikája működteti. A három P-i nő magyar mivolta (az etnikai diszkurzív „mi”) lehetővé teszi, hogy a bű-

nösség problematikája kikerülhető legyen. Az egész szövegről elmondható, hogy sikeresen oldja fel azt a diszkurzív csapdahelyzetet, amely a kollektív etnikai megtorlás velejárója szokott lenni. Két utalást tennék arra, hogy a „sváb” kifejezés ebben az értelemben foglalt. Az egyik egy tábori epizód az interjúban, amikor egy grafikust arra kényszerítenek fogvatartói, hogy a szállás falára többek között katonasírokat fessen fel, azzal a címmel, hogy „*Hitler seregszemlét tart*”. A másik egy megjegyzés a szovjetunióbeli időszak végéről, miszerint „*már elismerték azt, hogy mi magyarok vagyunk*”.

A „*háborús*” szövegrészekben a „*német*” kategória az „*orosszal*” oppozícióban működik, és nem többes szám első személyben, pontosabban ez a diszkurzív csoportképző „*mi*” egyenesen kizárja a „*németeket*”. Pl. az orosz katonák kegyetlenkedéseivel kapcsolatban:

„Nem azért, mert én n- nem vagyok nem- németpárti, mer az, amit a Hitler csinált, azt én nem - nem tartom szépnek, ez egy szörnyűségés valami volt, amit a zsidókkal csinált. *Borzasztó* valami volt, ugye? Ez, ez egy nem is lehet elmondani! -- De azt merem mondani, hogy be voltak szállásolva a német katonák nálunk. De nekünk nem kellett félni tőlük. Nem kellett tőlük félni! Sőt! Azt mon- ők vótak, akik figyelmeztettek, hogy *nagyon-nagyon* vigyázzunk!”

Meg kell jegyezni, hogy az „*oroszok*” kegyetlenkedése egyedül a katonákra vonatkozik, a „*háborús*”-(civil?) megkülönböztetés lényegesen cizellálja ezt a kategóriát is.

Összefoglalásul azt lehetne mondani, hogy a kényszmigráció, de maga a (diszkurzív) kényszer is „*háborúként*” konstruálódik, és ez által kívül helyeződik a mindennapokon. Ezt a távolítást szolgálja az „*itt*” és „*ott*” térbeli lokalizációja is (és mint láttuk, az „*ott*” Németországra és a „*németre*” is vonatkozhat). Az elbeszélésben konstruálódó én elsősorban „*P-i*”, és nem sváb; a „*háború*” alatt pedig „*magyar*”. A P-i hovatartozás elkerülhetővé teszi a stigmatizált etnikai kategóriák használatát, egyúttal helyet ad a németországi „*ősöknek*” is (történelem és családi leszármasítás P történetében fonódik össze). Ezzel kapcsolatban hadd idézzem a CD-n található, 1987-ben rögzített hangfelvételt „*Magyarrá válás méltatása*” című fejezetét:

„Azt hiszem, a mai naptól már meg kell próbálnunk bemutatni, hogyan váltak őseink magyarrá. Az ősök szokásait, nyelvét megőrizve, tiszteletben tartva az új haza törvényeit, igyekeztek megtanulni magyarul beszélni, magyarul imádkozni. A templomban fölváltva magyarul és német nyelven volt az istentisztelet. Az iskolában magyar nyelven és német nyelven folyt a tanítás. Amikor a reánk maradt emlékek között és tárgyak között kutattunk, találtunk egy iskolai tablót. B. H. tanító 124 gyermek között ül a képen, és a tanítványai ezek a mi nagyszüleink és szüleink. A csoportkép alatt ez a felirat olvasható: »124 gyermek, egy tanító, egy tanteremben 1902-ben.«”

P lokalitása az elemzett szövegben olyan keretként szolgál, amelyben megférnek egymással a német felmenők és a magyarrá vált utódok. Az „*ősök életének, szokásainak, imádságainak*” összegyűjtésére irányuló – hozzá kell tenni, csoportos – emlékezetmunka ezt a diszkurzív keretbe helyezést valósítja meg.

1.2. Az etnikai mint a lokalizáció eszköze

NZ második fiúként jómódú sváb családba születik Q-n 1935-ben. Nagy parasztházban tölti fiatalkorát, amely a település főterére néző emeletes saroképület, az alsó szinten anyai nagypja kocsmájával és báltermével. Anyai nagyszülei még születése előtt meghalnak. Apai nagypja, továbbá annak két fiúgyermeké fodrászmester, nagyapjának, szintén a falu központjában, önálló borbélyüzlete van patikával. Szülei házasságát a kocsmáros és a borbély nagypapa határozza el. Magyar nyelvű elemibe jár, itt tanulja meg a nyelvet, majd zárdaiskolába. Öt évvel idősebb bátyja a ferencesekhez jár gimnáziumba. Apja az 1941-es népszavazáson német anyanyelvűnek és magyar nemzetiségűnek vallotta magát.²²

Német tiszték vannak elszállásolva náluk, apjával jó kapcsolatba kerülnek, a szovjet hadsereg közeledtekor felajánlják, hogy menekülhetnek velük. Miután felpakolták a teherautót, anyja közli, nem megy sehová, holmijuk elvész.

²² Az 1945. december 29-én megjelent 12330/1945. M. E. rendelet szerint „Németországba kitelepülni köteles az a magyar állampolgár, aki az utolsó népszámlálási összeírás alkalmával német nemzetiségűnek vagy anyanyelvűnek vallotta magát, vagy aki magyarosított nevét német hangzásúra változtatta vissza, továbbá az, aki a Volksbundnak vagy valamely fegyveres alakulatnak (SS) tagja volt.”

A háború végén három hónapon keresztül Q-nál húzódik a front.

1946-ban az anyai nagyszülőkkel együtt az egész családot kitelepítik. Egy egyedülálló asszony házába kerülnek, aki egy helyiséget tud nekik felajánlani. NZ anyja mostohaszüleit ugyanebben a faluban szállásolják el. Bátyja és ő iskolába jár, apja hajt nyír és borotvál a faluban.

1947-ben a báty nyomására a család eldönti, hogy hazaszökik két hullámban: előbb az apa és a báty, majd később, ha már lesz hova hazatérni, az anya és ő. Így is történik, s még ebben az évben levelet küld nekik az apa arról, hogy bérel egy szobakonyhás lakást Budapesten. NZ és anyja viszontagságos úton hazaszöknek, a gyerek H-ra, egy kelet-magyarországi városba kerül nagynénjéhez. Itt befejezi az iskolát. Nem sokkal az egyenjogúsító rendeletet követően összeköltözik a család egy nagyobb, szobakonyhás szolgálati lakásba.

A báty gépészmérnöki diplomát szerez, 1956-ban disszidál, és családot alapít. NZ-t harmadik kísérletre, 1956-ban felveszik a Műszaki Egyetemre, ahol mérnökként végez. A Fővárosi Villamosvasútnál dolgozik, ahonnan osztályvezetőként megy nyugdíjba. Nyugdíjasként részt vesz a 4-es metró projektben.

A családi vagonból a nagybáty segítségével egy prэшázat és egy kisebb szőlőt sikerül átmenteni. Megpróbálja elintézni, hogy felújítsák a Q-i temető sírjait, ám nem jár sikerrel. NZ-nek két fia született, öt unokája van.

A főnarratíva a sváb származás deklarálásával kezdődik, NZ elmeséli, hogy utánajárt családnéve eredetének, és megállapította, hogy ősei Itáliából költöztek Q-ra a 19. században. Ezután rögtön az 1941-es népszámlálásra vált, a kitelepítési listák kontextusában. Az elbeszélés innentől kezdve lineárisan halad az utazáson keresztül a németországi elhelyezésig. NZ konzekvensen tartja a kisgyerek nézőpontját, így a bevagonírozás egy kalandos utazás jellegzetességeit veszi fel.

„Én életemben akkor láttam először pályaudvart, több vágány volt és vonatok voltak ott, gőzmozdonyok pöfögtek, mi gyerekek ezt a dolgot eléggé élvezetesen éltük meg. [...] A vonatban ültünk a nyitott ajtóknak és lógattuk ki a vonat oldalán a lábunkat, hát én élveztem mint gyerek azt az egész dolgot, idegen tájakon mentünk keresztül, soha életemben még nem utaztam sehová.”

Ebből a perspektívából a szülők kétségbeesése a gyermeki izgalmak prizmáján keresztül tükröződik a szövegben. Hasonló módon értesülünk arról, hogy mikor látott először amerikai katonát, vagy mikor evett először halkonzervet. A kitelepítés helyszínét elérve az elbeszélés fő témája a kívülállás lesz:

„Aztán a teherautók elmentek, az emberek jöttek a falubéliek is, nagy érdeklődéssel néztek bennünket, hogy kik vagyunk. 'Megjöttek a magyar cigányok' kábé ezt mondták ránk, hogy a magyar cigányok.”

Az elbeszélés itt egyszerre tudósít a kalandos utazás érdekességeiről és a beilleszkedés nehézségeiről: a viszontagságos mindennapi boldogulásról, a nyelvi nehézségekről, a megaláztatásokról. Újabb fordulatot akkor vesz, amikor a család úgy dönt, hogy hazaszökik.

„Hát egy elég nehéz -- nehéz döntés volt a részéről a családnak, mert bár apám is hasonlóan gondolkodott, ő sem tudta megemészteni, hogy itt elvesztett mindent Magyarországon és ott nincs semmink nincs és esténként nagyon sok vita volt a családban, hogy akkor most mi legyen, hogy történjen, mint történjen, lehetett már akkor hallani több család részéről, hogy visszaszöktek Magyarországra.”

A döntés indoka tehát az elveszett családi vagyon, a kisemmizettség. A főnarratíva ezt követően a szétszakított család újraegyesüléséről szól: előbb az apa és a báty tér vissza Magyarországra, majd kb. kilenc hónappal később a tizenkét éves NZ édesanyjával. E sajátosságok miatt a következő fordulópont nem a hazatérés lesz, hanem az azt két és fél évvel később követő családi összeköltözés – méghozzá saját lakásban.

Mintegy intermezzóként, bizonyítva, hogy a szó szerinti hazatérés, a Q-ra költözés lehetetlen, az elbeszélő tudósít arról, hogy amikor apja éjjel titokban elmegy a saját anyja ravatalához, feljelentik, és délelőtt a rendőrség már keresi is Q-n maradt nagybátyjánál.

„Na most ez a H egy tősgyökeres magyar város, ahol senkinek nem jutott eszébe, hogy én ki vagyok, és hogy honnan kerültem ide, tehát engem ott veszély nem fenyegetett, de ennek ellenére, állandóan úgy éreztem, -- ha én egy rendőrt láttam, akkor én mindig megijedtem, és

mindig azt hittem, hogy na most engem le fognak tartóztatni és vissza-visznek vagy előállítanak vagy valami.”

A fenti részletből nemcsak az derül ki, hogy a sváb Q-val szemben H, ahol nagynénjénél lakott, „*magyar város*”, hanem az is, amit a kisgyerek perspektívájáról jegyeztem meg. Míg a németországi faluban sikeresen beilleszkedik („*a gyerekek között én nem éreztem magam -- hogy is mondjam -- se kirekesztve, se megkülönböztetve*”), addig H-n – noha ugyanez a helyzet – az illegalitásból fakadó másság fenyegetésként jelenik meg. Erre utal az is, hogy az elbeszélő elmondja: bátyja megtanította „*hazudni*”, „*származását letagadni*”, vagyis arra, hogy önéletrajzában mit kell mondania.

„Időközben - időközben meghalt a nagyapám Q-n és neki volt ott egy háza, amit aztán megosztottak a nagybátyám és apám egymás között úgy, hogy nagybátyám kifizette apámnak a - a - az örökséget, és azon a pénzen vettünk itt Pesten egy házat, itt ez a ház, ami szemben áll velünk.”

Ezt követően, a család újraegyesülése után – „*hát mit mondjak még, akkor kezdett így rendbejönni az életünk*”; „*hát aztán nem is tudom, hogy mondtam-e még tovább*” beszúrásokkal – az elbeszélő saját karriertörténetével folytatja. A munkahelyek, beosztások felsorolása után, mintegy a főnarratívát követően, számba veszi a családi veszteségeket:

„Hát ennyit tudok körülbelül elmondani. Azt még talán elmondanám, hogy ugye mindent elvettek tőlünk a kitelepítés során Q-n, tehát elég jelentős értékeket vetek el tőlünk, ebből semmit nem kaptunk vissza, az *ég egy világon semmit* --. Nevetséges összeget kaptunk a kárpótlási jegy kapcsán, mert akkor kikerestem ezeket a régi iratokat, amiket annak idején igen felületesen készítettek, ilyen jegyzőkönyveket, hogy mik maradtak ott a svábok után a kitelepítés után, és ez alapján némi kárpótlási jegyeket kaptunk, de hát olyan sokat nem értem el vele.”

Itt tudjuk meg, hogy nagybátyja segítségével sikerült megtartani egy szőlőt és egy prэшázat a családi vagyonból, továbbá azt, hogy amikor felkeresték a családi ház új lakóit, azok még egy bútort sem voltak hajlandók visszaadni. A főnarratíva legvégén egy értékelés következik:

„Ja, igen, aztán a bátyám ugye 56-ban disszidált, most ...-ban él. Őmiatta jöttünk elsősorban haza és ő az, aki végül is nem itt lakik az országban, ő családot alapított, úgyhogy ő már nem is fog visszajönni. Én meg úgy érzem, hogy magyarnak érzem magam, bár -- bár büszke vagyok a sváb származásomra, de -- úgy gondolom, hogy ez a hazám --- és -- és nagyon jó, hogy visszajöttem --. És hát az utódaim már ebből nagyon keveset -- mondjuk éreznek, inkább én próbálom bennük táplálni ezt a -- ezt az érzést, de igazából ők ebből már nagyon keveset éreznek. Feleségem is magyar, úgyhogy --- ez már --- Az asszociáció, --- az asszimiláció, ez már --- ez már működik itt ilyen szempontból. Kár, mert a Q-i -- volt egy saját kultúrája a svábok által kialakítva, saját nyelvjárásuk volt -- vagyis ezt a Pest környéki vidéken egy speciális sváb nyelv volt, amit én egyébként beszélek a mai napig is, csak nincs kívül, és -- ezek mind semmivé -- megszűntek, semmivé váltak -- mind --- mind tönkrement. Mert akik oda kikerültek, azok -- azok ott -- ott kellett, hogy belesimuljanak az ottani környezetbe, nem tudták tovább vinni a saját kultúrájukat, itt meg nem maradtak annyian, hogy ez megmaradhatott volna. --- Hát ezek már --- ilyen szempontból szomorú dolgok -- de -- ez a valóság.--- Hát ennyit tudtam elmondani az én történetemet illetően.”

A családi anyagi veszteség e részletben egyfajta kulturális veszteséggé alakul. Meg kell azonban jegyezni, hogy az anyagi veszteség jelentősége elsősorban abból fakad, hogy az nem más, mint az én veszteségeinek tárgyiasítása. Gondoljunk csak a „kárpótlás” szó átvitt értelmére, vagy arra, hogy a vissza nem kapott családi bútor értéke sem forintban fejeződik ki. Továbbá fontos, hogy a fenti szövegrészlet a testvér „elvesztésével” kezdődik, és abból vált a sváb származásra és az „asszimilációra”, amely a kulturális veszteség szinonimájaként fogható fel. E veszteség pedig egy romlási folyamatba ágyazódik, amelyben minden érték (személyes, anyagi, kulturális), „*tönkrement*”.

Azt gondolom, hogy ez az identitásstratégia az én artikulációját elsősorban a veszteség elhelyezésével végzi el. E lokalizáció legfőbb eszköze az, hogy az elbeszélés a személyes–anyagi károkat kulturális veszteséggé alakítja át, a kulturális értékek ismerete és felmutatása, mintegy leltára egyúttal azonban kárpótlást is jelent. Ezért van jelentősége annak, hogy az elbeszélő „*utódai ebből keveset éreznek*”, vagy máshol: „*az a régi -- időnként bemegyek a falu centrumba és nézegetem -- az a régi hangulat már nincs meg, ami volt. Nem is lehet már meg.*”

E stratégiát szolgálják továbbá az egyes etnikumokhoz kapcsolt önálló értékrendszerek: a magyarnak, a svábnak, a cigánynak, a kunoknak meghatározott kulturális jegyei vannak az én-elbeszélésben. Megjegyzendő, hogy miként azt a fenti részlet is mutatja, a „*sváb*” élesen elkülönül a „*némettől*”, és ez a határ kulturális különbségként húzódik. H, vagyis a „*tősgyökeres magyar város*” is úgy szerepel a történetben, hogy ott – hasonlóan Németországhoz – NZ kulturális érdekességekkel gazdagodott (jelen esetben magyar nótákat tanult). A kulturális érdekességek, úgy tűnik, analógok a gyermeki perspektíva által láttatott érdekességekkel: az elbeszélésben szerepel egy németországi farsang leírása, a német viseletnek, például a klumpa jellegzetességeinek és az eltérő növénykultúráknak az összevetése. A tárgyak gyűjtése is emiatt lesz jelentőségteljes. Ilyen a bárszék példája („*Thonet székek voltak a kocsmában, ami a mai napig, sikerült egy széket megőrizni abból a kocsmából*”), az elbeszélő által birtokolt „*mindenféle emlékkönyvek Q-ről*”, vagy a kitelepítési törvény teljes szövege. Ugyanezért fontos a sváb gyerekjátékok számba vétele az elbeszélésben („*egy játékkultúra volt, ami - ami kialakult azon kívül, amit népviseleti kultúrát lehet mondani, vagy más szokásos kultúrát*”) és persze nem utolsó sorban a sváb nyelv szerepe, amely hangsúlyozottan különbözik a némettől. És még lehetne folytatni a sort.

A személyes–családi múltnak az etnikai kategórián keresztül történő kulturális örökséggé alakítása Q lokalitásának konstrukciójában valósul meg (amelynek, mint láttuk, *saját* sváb kultúrája volt). Erre a lokalizációra példa a tárgyak és élmények örökségesítésén túl, többek között, a Q-i temető rendszeres látogatása, a sírok (végül sikertelen) felújításban vállalt szerep, és az is, hogy az elbeszélő a mindennapokban bármikor láthatja azt a lakást, amely – mivel a család kitelepítés utáni első tulajdona volt, ahol együtt lehetett – az élettörténeti narratíva csúcspontján helyezkedik el.

I.3. Az otthon mint a hiány helye

ZÉ szegénységben nőtt fel, férfi. 1903-ban megépiül édesanyja családjának a szobakonyhás parasztháza, amelyben ZÉ is született, és a mai napig él. 1913-ban anyai nagypapa meghal, a nagymama egyedül marad három gyermekével, ZÉ anyja ekkor nyolc éves. Apja hét éves korától béresként dolgozik teljes ellátás fejében. A szerződést a gazda 1925-ben, ZÉ szüleinek esküvője után bontja fel.

1927-ben születik R-en, anyanyelve német. Húga négy évvel később látja meg a napvilágot. 1932-ben apja betegségben meghal, arra sincs elég pénz, hogy hazavitessék a szertartásra. Ezért a pénzzé tehető ingóságokat sorsjegyekkel értékesítik a faluban (apja télikabátját egy rokon nyeri, aki később visszajuttatja, ZÉ-nek a mai napig megvan). Édesanyja egy évig betegen fekszik, ezért egyedül a nagymama keresetéből élnek, aki egy gyár vendégházának mindenese. Húga ingyenkonyhán étkezik, ZÉ pedig nagykereskedelmi áron vásárolt zöldséget árul, illetve napszámiban ideénymunkát végez. Miután anyja munkába áll, nagymamája neveli.

Az elemi iskolát követően polgáriba jár, és miután egy tanárnő nyáron felkészíti a különbözeti vizsgára, eredménye miatt rögtön a harmadik osztályban kezd tanulni. Szabadideje akkor van, ha nagymamája nem talál neki munkát (fahordás, krumpliszedés, nádgyári segédmunka stb.). Leérettségizik. A nagymamát alkalmazó gyárban kezd dolgozni, aki-vel az igazgató jóban van, és németül beszélgetnek (a nagymama nem is tud magyarul). Protezsáltként kisebb lógásokat megenged magának, de lebukik és megbüntetik. A harmadik zsidótörvény miatt a gyárigazgató külföldre szökik: ZÉ Pestre kerül egy nénikéjéhez fodrásztononcnak.

1944-ben munkaszolgálatba hívják, leventeként lövészárkokat ás. Egyszer egy SS-tiszt magával viszi tolmácsnak, és ütközetbe kerül, de sikerül elmenekülnie, igaz, nyílt parancsát széttépik. SS-katonaruhát adnak rá, amelytől tetves lesz.

1945 januárjában jelentkezik a plakát miatt, amelyen a német származásúakhoz intézett felhívás olvasható (anyja és húga rákerül a kitelepítési listára). Bevagonírozzák őket.

Február közepén megérkeznek egy szovjetunióbeli lágërba, fertőtlenítést majd kéthetes karantént követően munkába állnak. Szénbányákban dolgozik, vagonokat pakol. Kap fizetést, de neki kell megfizetnie az ételmen kívül a lakhatást, a munkavállalást, a világitást is. Csencsel, barátságba keveredik örökkel, személyzettel.

1947-ben a tábort felosztatják, ZÉ új lágërbe kerül. Az új rubel bevezetésével megötszöröződik a fizetése. Az elhurcoltak többet keresnek, mint az oroszok. Nagymamája ebben az évben meghal.

Négytagú brigádban dolgozik, a csapat hihetetlen teljesítményekre képes, többször annyi munkát végeznek, mint mások. Jól keresnek, a körülmények is enyhülnek, a pénzt el tudják költeni étteremben a magyar szakács ételeire, Egri Bikavérre vagy a táncesteken. ZÉ itt ismerkedik meg későbbi feleségével, aki hozzá hasonlóan svábként került a Szovjetunióba.

1949 november közepén, az utolsó munkanapon még vállal munkát a brigád, majd zenekari búcsúztató kíséretében elindulnak Magyarország felé. December elején érkeznek meg. Felesége is munkát vállal, ZÉ abba a gyárba kerül, ahol azelőtt is dolgozott. Beszerzi a gyakorlatát igazoló papírokat, majd átkerül egy másik gyárba, ahol egy részfeladat vezetője lesz.

Az ötvenes évek elején elvégzi a technikumot, és gépész szakmát szerez. 1956-ban a Mester utcánál eltépi párttagjelölti igazolványát és a tűzbe dobja.

Részlegvezetőként van állásban a gyárban. Amikor a tagjelöltség leteltével a párt felvennie tagjai közé, ír egy levelet, amely szerint, amíg a jelen vezetés irányít, nem hajlandó belépni. Elbocsátják a gyárból. Viszszamegy a másik gyárba dolgozni, előző munkahelyére (a protekció újra működik). Középvezetői beosztásba kerül. Egy párttaggyűlésre meghívják, de a számonkérésekre visszavág. Nem bocsátják el.

1966-ban főnöke kérésére belép a pártba. Üzemvezető lesz. 1976-ban felesége erdélyi szülőfalujába látogatnak, ZÉ rajzokat készít. 1982-ben rokkantnyugdíjazza. A gyárvezető tanácsosként alkalmazná, de nem fogadja el. Palettát, ecsetet, festéket vesz, és emlékezetből megörökíti egykori környezetét.

1990-ben meghal az édesanyja. Az interjú felvételekor nyolcrészes önéletrajzi festménysorozatán dolgozik, addig két könyve jelent meg, melyekben gyermekkorának világát rajzolja meg, két másik könyve készülöben. Gyermek, unokája van.

A főnarratíva azzal kezdődik, hogy az elbeszélő „*nem volt otthon*” a kitelepítésekkor, mert a Szovjetunióba vitték, ahol megismerkedett későbbi feleségével. A romániai utazással folytatódik a történet, amikor meglátogatták felesége szülőfaluját.

„Én ő 1976-ba’ voltam ott, azután az egy *nagyon* tiszta sváb falu, és ami ott engem n- nagyon megfogott az, hogy a- a- Ceauşescu én a- a- legkeményebb diktátornak tartottam és tartom – ma is, hát hála Istennek nem él, de volt a temetőbe nyolc német katonai sír, és ő ezeket lebontatta. Nappal lebontatta, éjjel a falu lakói visszahelyezték, visszatették, és rendbe hozták. Ezt csinálta két-, háromszor, utána úgy érezte, hogy ebbe neki sajnos bele kell törődni, ezek a sírok megvannak. Én, amikor hetvenhatba voltam ...-en, akkor ezek a sírok még léteztek, és *gondozott*

sírok voltak. Hát a feleségem egész családját áttelepült most Németországba.”

Felesége németországi rokonainak életét ismerteti röviden, azzal a kommentárral, hogy „*hát ők a mennyországba kerültek ugye, a pokolból a mennyországba*”. Ezzel veszi kezdetét a szegénység motívuma, amely talán legfőbb jellegzetessége az élettörténeti elbeszélésnek. A németországi rokonok jólétének leírása után kezdődik el a személyes élettörténet a ház megépülésével és az anyai nagyszülők rövid bemutatásával.

„Az utcában *én voltam* és én *vagyok* a legszegényebb. Szóval nekem az élet az nem úgy sikerült, ahogy kellett volna, de én most megmutatom Önnek azt, hogy ennek a háznak, tehát ott egy szoba, itt egy szoba, annak a háznak a felét örököltem, és negyvenkét év alatt ez – sajnos a Kádár-rendszerre vonatkozik, negyven – ö is, is, mert itt a háború előtti munkát is beleszámították, de a Kádár-rendszer alatt is én kerestem egy hálószobát, egy fürdőt, egy kamrát és egy konyhát. Negyvenkét évi kemény munkával -- hát kemény munkával, mit mondjak.”

Maga a Kádár-rendszer is a szegénység–jólét témáján belül helyeződik el, méghozzá úgy, hogy a „lényeg”, vagyis a boldogulást szem előtt tartva indifferens („*én voltam és én vagyok a legszegényebb*”). Ám fontosabb ennél, hogy az élettörténet keretét a szülői ház adja: egy élet munkája az épület kiegészüléseként reprezentálódik. A szegénység epizód-történetei közül az apai nagykabát motívumát mutatom be:

„És hogy arra gondoljon, hogy 1925-be’, hogy ez a kabát, ez mit jelentett, akkor ez – hát ő – ezt meg fogom őrizni. Meg is mondtam az unokámnak, a fiú unokámnak, hogyha meghalok, vidd el, tedd el, mert ez évtizedek múlva ez egy ez egy nagy érték, és ez --. Na ezek alapján végre sváb viseletnek lehet nevezni. Ilyen félparaszt, paraszt, paraszti sváb viseletnek lehet nevezni, és ezt -- hordták.”

Fontos megjegyezni, hogy a kabátot *értéke* alapján lehet sváb viseletnek nevezni (és nem fordítva). Ez az érték egyfelől eszmei, mivel a történet hőse apjától örökölte (és akinek monogramja a kabáton egyezik az

övével), továbbá értékét az adja, hogy a paraszti életmódnak állít emléket, ezért is lényeges, hogy hordták. Így az átörökített családi tárgy a sváb kategórián keresztül kulturális értékre és jelentőségre tesz szert. Azt is lehetne mondani, hogy az a diszkurzív munka, amely során a (szegény)-paraszti életmód sváb hagyományként konstituálódik, értéket állít elő. ZÉ könyveiben is a háború előtti mindennapi élet eseményeinek, és szokásainak állít emléket, gyerekjátékokat mutat be, olyan mezőgazdasági eljárásokról, munkaeszközökről ír, amelyeket már nem használnak, a napszámról, vagy ugyancsak apja okán a béres-lét jellegzetességeiről – mind-mind a sváb hagyományok részeként.

E régi világ történeteinek megörökítése tanúságtétel is egyben:

„Ezek ilyen – szezonmunkáknál dolgoztam gyerekkoromba. Tehát krumplit szedni vagy vagy éppen aratáskor, amikor ezeket a fonott köteleket szépen kirakosgattuk, és az aratásról csináltam itt egy- egy- azér’ egy [...] festék, hogy a gyerekeknek megmutassam. És én a helytörténeti gyűjteménybe be is szoktam ezt mutatni. Na most mi – gyerekek – mer itt az történt, hogy itt bemutattak egy ilyen aratást. Ilyen hagyományörző aratást. Na, gondoltam magamba’, ha ilyen aratás lett volna az én gyerekkoromba’, minden nap mentem volna aratni. De szó sincs arról, hogy ott énekeltek, meg szó sincs arról, hogy a gyerekek vitték a vizet. Egy nagy fenét!”

Az interjú szövegében egy olyan személy tárul elénk, aki egyfajta kultúrmissziót folytat azért, hogy az elveszett világ a maga valóságában a lehető legtöbb embert emlékeztesse, vagy érje el újdonságként: könyveket ad ki, újságcikkeket ír, festményeit lefényképezi és a képről készített képet elajándékozza, illetve kiállításai vannak. A kényszervándorlás legfőbb jellegzetességét ugyancsak a valóságra hivatkozásban találhatjuk meg a történetben:

„A kitelepítés, az engem nem ért otthon, mint mondom, engemet engem elvittek a – Szovjetunióba. Öt évig voltam. -- Itt egy kicsit meg kell állnom, mert ahányszor kérdeznek, engem, mindig erről a fogságról, itt mindenki azt várja, hogy borzalmakat meséljek. Na most én nem: tudok borzalmakat mesélni, én a valóságot mondom el [...] Ezek mindig, valaki mindig rátesz valami szörnyűséget. Hogy mi ennek a célja, azt én nem tudom, én nem teszek rá. Mert én kijelentem azt, hogy az

a láger -- az nem volt gulág. Tehát mi nem gulágba kerültünk, hanem egy lágerba.”

A valóság elvesztésének megakadályozásáért folytatott kultúrmisszió azzal áll összefüggésben, amit jobb híján kivonulásnak nevezhetnénk. Az elbeszélés néhol hallgatásba torkollik, és az így előálló csendet a festmények töltik ki:

„Az ifjúságról má’ azér’ nem beszélek, mer az ifjúságunk az má’ úgy volt, hogy má’ este nyolckor megszólalt a sziréna, meg mit tudom mi. Engedd meg, hogy behozzak két festményt, amit, amiről úgy fogok majd egy-két szót mondani.”

Élettörténeti eseményként a kivonulás 1982-be helyeződik, a betegségek miatti rokkantnyugdíjba vonulással összefüggésben („’82-be’ *mint-ha elválták volna*”). A gyárigazgató felajánlja, hogy tanácsadóként még foglalkoztatja, azonban az elbeszélő ezt visszautasítja.

„Úgyhogy én így szereltem le. Viszont egyet elhatároztam. Műszaki ember vagyok, műszaki, ez a szakmám, amit nagyon szerettem. De ezt abba kell hagynom. Ebbe nem szabad sem tanácsadóként, semmiféleképpen ezt folytatni, nekem egészen új dolgot kell csinálni ahhoz, hogy az agysejtjeimet frissen tartsam, és ahhoz, hogy én a fejlődésbe’ ne álljak meg. Hiszen ez az egészség az olyan, *minden* sejt pótolható, vagy szaporodik, az agysejt az elhal. Annak vége. Így aztán a gyerekkori álmaimat valósítottam meg, vagyis palettát és ecsetet fogtam a kezembe, és ezek lettek az alkotásaim, amiket itt lát, nagyon sok. Volt kiállításom is, és ráálltam a festészetre, akkor írtam ezt a két könyvet, de megmondom őszintén, még kettő van benn elkezdve, az egyik itt tart, a másik ott tart.”

Az elbeszélés énje a mindennapi megélhetésért folytatott küzdelemből száll ki (vö. „*én így szereltem le*”; illetve előbb: „*az ifjúságunk az má’ úgy volt, hogy má’ ő este – nyolckor megszólalt a sziréna*”), és az azzal járó folytonos ügyeskedést hagyja abba. Azt lehet mondani, hogy mivel az anyagi értékek előállítására 42 év alatt nem járt sikerrel („*Szóval nekem az élet az nem úgy sikerült*”), a veszteségeket a kulturális érték előállítására kompenzálja.

A kivonulás egyfelől tehát azt jelenti, hogy az elbeszélő felhagy a Kádár-rendszer mindennapi politikumában folytatott küzdelemmel. Érdekes felidézünk az interjú elejét, amikor a romániai „*nagyon tiszta sváb falu*” temetőjéről van szó, ahol a falubeliek a diktatúra által lerombolt német katonasírokat rendre újjáépítik, és a mai napig *gondozzák*. Másfelől feltehető, hogy a kivonulás a rendszerváltás utáni kisebbségi politika elhagyására utal, a visszatérésre a nyugdíjazással elkezdett apolitikus kultúrmisszióba. Puhább megfogalmazásban a részvétel elutasításáról van szó.²³ Ezt a feltevést támasztja alá az is, ahogy az elbeszélésben a kényszer migrációról folytatott beszéd konstruálódik, a valóságot meghazudtoló sérelmi egymásra licitálásként. Mivel a valóság problematizálódik, kétségbe vonódik, bemutatása előtt meg kell azt teremteni, létre kell hozni a referencia referenciáját. Így az emlékezetmunka megkettőződik: immár a tanúságtétel tanúságtételéről és a képekről készített képekről van szó. A képek tehát, festmények és emlékképek, a valóság hiányának betöltését célozzák.

A fenti szövegrész így folytatódik (emlékezzünk, a megírásra váró két könyvnél szakítottuk félbe):

„Az egyik éppen azt akarja megírni, hogy a fándlitól a gyöngymalomig, vagyis én elkezdtem a ...gyárba, amikor kézzel keverték meg mi, és ma milyen *akkor* milyen volt akkor a legkorszerűbb gép, amikor én eljöttem nyugdíjba. Ezt le akarom írni. Na de közbe jött ám ez a- ez a festészet, most ezt azért mutatom, mer ez ez a gyári pataknak egy része, és ez az én gyerekkorom valahol itt van látható. Szóval mi innen, erről a hídról ugráltunk be a vízbe, ide csináltunk egy kőgátat, felduzzasztottuk, hogy mély legyen, itt volt egy homokbánya, mikor má' nagyon fáztunk, akkor itt fölszaladtunk, bele a forró homokba. Szóval ez már nincsen, ezt így emlékezetből megfestettem. Nagyon sokan vagyunk - akik erre nagyon szívesen gondolunk vissza. 1944 április negye- harmadikán volt az első bombázás R-en, és ez a ház, ez most itt a szembe lévő ház. Ez a szembe lévő ház. Itt volt egy fűszeres, ide becsapott egy légiakna. Azt a földszinti részt elvitte, ennek a háznak elvitte a felét. A mellette ház- lévő háznak is elvitte a felét. Ott volt egy haláleset is, és ez a fehér lovas paraszt szerkér, ez lakott itt a szomszédba. Ez lakik itt a szomszédba, hát ezt már utólag festettem oda. Na most ezt az egész képet úgy kellett megszerkeszteni, hogy az én házam nincsen. Mert ilyen látószög nincs. Mer' akárho-

²³ Az elbeszélőt a német kisebbségi önkormányzaton keresztül értük el.

vá állok, ezt nem látom. Na én ezt – mi sem könnyebb – így ugye, mer ezt ezt-. Na most ezt a képet, erről fotót küldtem ki, mert nem adom oda senkinek, de ezt megsiratták. Ott kint éppen ezek a stájeriak, mer’ ezek emlékeztek erre a házra, erre a két lóra, ezek emlékeztek, hogy itt laknak, ez volt a mi játszóterünk, a mi szabad terünk. Aztán egyet festettem arról a másik épületről. Azt úgy küldtem el, a szomszéd kislánynak. Annak megírtam, hogy húzd végig a kezedet a - képen, érezni fogod, hogy milyen forró a homok, amikor mi mezítláb azon végig szaladtunk. Ez is olyan könnyes telefont - küldött nekem. Na most ez a másik, és itt van ez a ház, amiről beszéltem, ez ottan errefelé folytatódik, mer ez egy darázs-fészek, és ez az a ház, ami az R-i ... gyárnak a ve-. Na de ez egy másik utcáról, mert erről a házról szól, meg erről a házról, ez a ház megvan, de átépült, viszont ez a kis nyári konyha majdnem ebbe’ a formába megvan. Itt lakott a barátom, aki ma építészmérnök. Ide is becsapott egy bomba, és itt ez teljesen tönkre ment. Na most önekik volt egy - másik házuk, abba beköltöztek, és ez a ház megsemmisült. Én ezt emlékezetből, mer sehol, semmilyen fénykép nincsen, lefestettem.”

E hosszú idézetből, melyet elég csupán kommentálni, jól látszik, ahogy a személyes élmény minduntalan kulturális értékbe íródik át. Az apai kabát esetéhez hasonlóan, a festő (gyerekkori) élményei *ezáltal* közösségi jelentőségre tesznek szert: a kép megérintése nem egyszerűen egy személyes élmény átadását teszi lehetővé, hanem egy egész elveszett világot nyit meg. A „*mi szabad terünk*” – egyszerre a gyerekek játszótere és az etnikai hovatartozás szabad mozgásterét. Ugyanakkor a fenti részletben a hiány beszél, ez a világ, a valóság ugyanis már nincs meg. Éppen az emlékek helye hiányzik, ezért is nem elégséges csupán az emlékezetre hagyatkozni, ezért nem működik a hagyományos értelemben vett tanúságtétel.

A szülői ház kitüntetett helyet foglal el az élettörténeti narratívában (a romániai utazást és a feleség németországi rokonait követően a születés és a ház megépülése együtt szerepel, csakúgy, ahogy az én és az épület kiteljesedése is párhuzamos). Ebben a történetben nem a település, hanem a szülői ház és a mikrokörnyezete a tárgya és eredménye a lokalizációs gyakorlatoknak. Az élettörténet tehát a ház születésével kezdődik, és ezzel az otthon-konstrukcióval is ér véget. Mindeközben a történetmesélés képek interpretációjává válik. A bombázások csakúgy, mint a szülői ház bővítése egy élet munkájával, szimbolikus jelentőségre tesznek szert, ezek megfestése több mint megőrkítés, sokkal inkább a hiány

betöltése. A verbális–diszkurzív lokalizációt pedig a vizuális lokalizáció váltja fel, melyben az otthon konstrukciója a hiányt jelöli („*Na most ezt az egész képet úgy kellett megszerkesztenem, hogy az én házam nincsen. Mert ilyen látószög nincs.*”). Az interjú szöveg végén egyenesen problematikus narratív énkonstrukcióról beszélni, hiszen a nyolcrészes önéletrajzi festménysorozat tervének részletes ismertetése az esetkezeléstől a színhasználatig, nélkülözi az önreferenciát. Éppen ellenkezőleg, a képekre, vagyis a hiány jelölőire referál valóságként. Az alkotásnak ebben az esetben nem a szárnyaló fantázia kreativitása szolgál alapjául. Az otthon vizuális lokalizációja ugyanis elsősorban emlékezetmunka. Az elbeszélő saját tevékenységével kapcsolatban ki is jelenti, hogy „*A restaurátor az nem festő. Annak, annak azt kell produkálni, ami volt. Annak azt kell visszahozni.*”

II. Az identitás mint politika

Láthattuk, hogy a politikum implicit módon ZÉ történetében is problematizálódik. A következő két szövegben azonban az etnikai hovatartozás és politikai képviselő összefüggései szerves részei a cselekményszövésnek.

II. 1. Az identitás mint „művelődéspolitiká”

DÁ módos családba születik 1937-ben S-en, egy dunai szigeten. Anyai nagyapja borkereskedő, üzletel, Bécsbe szállítja a bort. Apai nagyapja révész, és kocsmát tart fenn az átkelőnél. Anyja 1910-ben születik tizenegyedik gyerekként, apja 1908-ban egykeként. Apai nagyapja betegen tér haza a világháborúból, majd néhány év múlva meghal. DÁ-ék a faluba költöznek, vegyeskereskedést nyitnak. A nagymama 1923-ban újrَاهázasodik, de férjével csak adósságokat kap. DÁ nővére 1933-ban születik. Apjuk tűzoltó, trombitán játszik.

Megérkezik a front, DÁ hamar megbarátkozik az orosz katonákkal, egy tiszt náluk van elszállásolva, németül diskurálnak vele. Nagyanyja anyját öregasszonynak öltözteti.

Apja nem hajlandó nevét magyarosítani, elhurcolják a Szovjetunióba 1945 januárjában. 1945 tavaszán evakuálják a falut, szánkón viszik el öszszepakolt holmijukat, az őrizetlen házat a falubeliek kirabolják. Hazatérésükre elolvad a hó. Visszatérve látják, hogy ég az apai ház, apja német nyelvű könyveit gyújtották föl.

A nagymama élelemre cseréli a bort, ezen kívül piacoznak. Anyja két gyermekével a kitelepítési listára kerül. 1945 májusában indulnak a megszállt Németország felé, E-be érkeznek meg. A helybeliek közül egy család kiválogatja őket, és az istálló felett szállást ad nekik. Anyja a mosodában lesz vasalónő. Kezdetben anyja tud főzni paprikás krumplit, mert a hozott paprika még kitart, és DÁ lop krumplit és hagymát. Kéreget is. Iskolába élvezettel jár, nővére azonban beteg a honvágytól, amely csak akkor csillapul, amikor anyja hátizsákot kezd varrni, és akkor múlik el, amikor már be is pakoltak.

1945 szeptemberében gyalog indulnak Magyarország felé. Az amerikai–szovjet zónahatárnál egy férfi fülbevalóikért cserébe a határpatakhoz vezeti őket. Anyja összeköti mindhármukat, és átkelnek a vízen, DÁ egyik cipőjét elviszi az ár. A túloldalon éppen a határőrség ajtaján kopognak be, ezt követően fegyveres kísérettel parancsnokságról parancsnokságra kerülnek. Egy faluban aztán az orosz katonák a főtéren hagyják őket, egy istállóban kapnak szállást és munkát. Egy magyarországi férfi saját családját keresve jut el hozzájuk, vele együtt a határig mennek, ahol átengedik őket. Sopronban a jegygyűrűért vonatjegyet vesznek Pestig, de DÁ-nak már nem jut, ő mindig a mellékhelyiségben bújjik el, mikor ellenőrzés van.

1945 novemberében anyja nővérénél, Budapest környékén kapnak szállást. Anyja többször visszamegy S-be, de ott minden alkalommal razziákba ütközik. Vagyonuk és 20 hold földjük elveszett.

1949-ben az apai nagymamát kilakoltatják, a helyiséget a szövetkezet kapja. A nagymama nem sokkal ezután meghal. Ekkoriban hal meg az anyai nagymama is, a család visszaköltözik a faluba, abba a házba, ahol DÁ a mai napig él. Az 1950-es egyenjogúsító rendelet után anyja napszámoként dolgozik. Visszatérnek a *malenkij robotosok*, ekkor tudják meg, hogy az apa meghalt.

1951–55 között DÁ vörösdiplomával óvónőképzőt végez Budapesten. Megismerkedik későbbi férjével, aki villanyszerelő. 1956-ban férje katoná, biciklin meglátogatja menyasszonyát. Házasságukból két gyerek születik. DÁ nővére tanítónő lesz.

Az ötvenes években sváb tanácselnökük lesz. 1955-ben megalakul a német szövetség, DÁ-t küldöttnek választják. A sváb néptáncokat a bölcsőde vezetője kezdi gyűjteni.

1963-ig egy közeli faluban óvónőként dolgozik. Ekkor terhes második gyermekével, visszatér S-be. Innen megy nyugdíjba, az óvodából.

35 évig kongresszusi küldött, az oktatási program kidolgozásában vesz részt, például a falubeli iskolai német oktatás beindításában.

1971-ben meglátogatja sógorát az NSZK-ban (férje nem kap vízumot).

1973-ban beindítja az óvodában a német nyelvoktatást „anyaországi segítséggel”, ezzel ellenséges reakciókat vált ki a faluban. A német szövetség óvodai német oktatási bizottságában tevékenykedik, igényt mér fel, munkaközösséget vezet, továbbképzéseket szervez, bemutatókat tart. Beindítják a német nyelvű tanári és óvónői képzést. A faluban helytörténeti gyűjtőmunkába fognak. Továbbképzésen németül tanul.

1980-ban DÁ hosszas kijárásával anyja végül megkapja a neki járó támogatásokat. Anyja a kilencvenes évek közepén hal meg, két évre rá férjét is elveszti.

Lánya helytörténeti munkákat ír a faluról, DÁ egy egyházi egyesület tagja, német miséket tartanak. A faluban táncsoport, községi német énekkar működik. DÁ vezeti a nyugdíjas klubot, mely a kisebbségi önkormányzat felkérésére alakult meg. Unokája trombitál. Az oltári-szentség kíséretének hagyományát nem sikerül meghonosítani.

Az élettörténeti elbeszélés az „*ősök*” felsorolásával veszi kezdetét, az anyai ág „*nyugatról települt*” Magyarországra, majd a szülők, nagyszülők felsorolását követően szerepel a szövegben, hogy az apai ág német származású, és a török hódoltság után érkezett a szigetre. Mindezt képekkel és anyakönyvekkel, különféle hivatalos iratokról készített fényképekkel támasztja alá az elbeszélő.

„Én, SG és LK két gyermeke közül, a négy évvel idősebb nővérem után, ezerkilencszázharminchétben láttam meg a napvilágot itt, S-n. Itt jártam óvodába, iskolába, és harminc éven át óvónőként – itt neveltem az akkori ovis generációt. Nagyon kötődöm a faluhoz, csak itt tudok otthon lenni. -- Most nem tudom, kíváncsi vagy-e rá, hogy éltem meg a második világháborút és az azt követő eseményeket.”

Az eddigiektől, elsősorban MM történetétől az különbözteti meg a fenti szövegrészt, hogy a mindennapi önéletrajzi narratíva megszakítatlan az iskolák elvégzésétől a hivatás gyakorlásáig (amely egyben generációs folytonosság is). A háborúval és az „*azt követő eseményekkel*” kapcsolatos élmények mintegy érdekességként kínálódhatnak föl a kérdező számára, aki jelzi, hogy kíváncsi a történetekre („*Sajnos, hogy bőlön- bőlín- ő -tasz, elmon-*

dom, hogy...”). A családi veszteségekkel és szenvedéssel folytatódik a történet, meglehetősen tömören, a németországi, E-beli időszakról egyetlen információval, a honvággyal (és egyetlen történettel, a hátzísákéval).

„Egy szeptemberi napon kézen fogott, kézen fogva anyánk elindult velünk haza, Magyarországra. Pénzünk nem volt, lovas kocsira, teherkocsira kéredezkedve – fel, és jóformán gyalog érkezünk az amerikai-orosz zónahatárhoz. -- Hát útközben nekem mindig sikerült egy kis kenyeret, tejet kéregetnem. És azóta, tudod – fájdalom, *mindig* belenyilall a fájdalom, ha egy kéregető gyermeket látok. Önmagamát látom bennük.”

Lényeges, hogy a kitelepítés élettörténeti eseménye a mindennapok eseményeivel kerül narratív egységbe. Persze nem arról van szó, hogy a kéregetés mindennaposnak minősülne a szövegben. Annál inkább arról, hogy a két eseményt a szegénység motívuma köti össze. Hasonlóan, néhány mondattal később, amikor egy pajtában rejtőzködésről esik szó: „*Ott tanultam meg nem félni az egerektől.*” Ez a stratégia nem egyszerűen távolítja a kitelepítés eseményeit, hanem olyan viszonyba helyezi a későbbiekkel, amelyet nem feltétlenül az ellentét, a kizárás határoz meg („*azóta is irtózom, és ha tehetem, elkerülöm, hogy a vonaton – a nagy vonatokon WC-re menjek*”). Akárhogy is, valamilyen folytonosság konstrukciójáról van szó (pl. az időbeliség viszonzyszavai közül az „*azóta*” és a „*mindig*” rendkívül hangsúlyos az idézett részletekben). A visszaút hosszabb és részletesebb története megszakítás nélkül, de kis szünettel folytatódik a hazatérés után történetekkel:

„Én sokszor elmondom itt a faluban, hogy nagy magyarnak érzem magam. Mert én a hazámért gyalog, egy cipővel, betekert lábbal jöttem, és én *mindig* is ide vágyódtam. Ide, Magyarországra. Hát, így kerültünk a nagynénikémhez.---- És most Máté, elmondom, hogy mi várt ránk, itt Magyarországra, Magyarországon. --- Hogy mi várt ránk?”

A kitelepítés és az azt követő idők tematikus folytonossága e fenti részletben úgy jön létre, hogy az elbeszélő mintegy a kérdező helyett felteszi magának a következő kérdést. Majd megválaszolja: a narratíva eddigi mélypontjára zuhan, a kilátástalanság, kisémmizettség és a család szétszakadásának témáival:

„A vagyonunk teljesen a va- üm, el volt kobozva. *Semmink* nem maradt.--[...] Amikor nagyanyámat is ki- lakoltatták a házából. És nagyanyám földjeit is elvették. -- Az örökös razziák. És az, hogy most már ő is teljes vagyontalan. A kilátástalan jövő, és az, hogy nem tud semmit, mer akkor még nem tudtuk apám halálát, felőrölték az erejét, idegeit, és még ebben az évben meghalt. --- Ekkor halt meg az itt lakó, ahol most mi ülünk, [anyai] nagyanyám is -- ő - és nagyapám itt maradt ebben a házban egyedül.----És a testvérek arra kérték, hogy költözzünk mi ebbe a házba be. És így kerültünk mi haza, így kerültünk mi ebbe a házba, és lett ez az otthonunk. --- Aztán enyhültek a hely- öüm, enyhült itt öm- megnyugodott -- körülöttünk -- a légkör, ha így mondhatom, és az ötvenes évek elejére sikerült anyámnak személyi igazolványt szerezni.”

A konszolidáció, az „*enyhülés*” az ötvenes években veszi kezdetét, két legfontosabb jellemzője, hogy van egy otthon, amely hazaként van megnevezve (és amely a faluban van, a felmenők öröksége), és hogy az egyenjogúsítási rendelettel végre törvényes létezőként ismerik el a „*visz-szaszivárgottakat*”, így nincs akadálya a munkavállalásnak sem. Az anya legálisan dolgozni kezd, a gyerekek iskolába járnak, a razziák megszűnnek. Itt ismét egy tematikus lezárás következik:

„A nővérem tanítónő, én pedig óvónő lettem. ----- Hát most ugrok egy nagyot az életemben, jó? Hogy---- mikor kikerültem, mint óvónő, abban az időben a nevelőmunka és a társadalmi munka a pedagógusnak elválaszt- ö óhatatlan a pedagógusnál elválaszthatatlanul összekapcsolódott. ----- Én láttam a kuláko- az itthoni kulákok ---- helyzetét. A kisebbségben lévő nemzetiség félelmét. --- Én jómagam is, amit á- kisgyermek fejjel átéltem, megérlelődött bennem, és láttam, hogy mindenki, minden erejével igyekszik eleget tenni a követeléseknek. Olyannyira, hogy félték, hogy titkolni kezdték a svábságukat, és nem beszéltek -- anyanyelvükön. Nem gyakorolták szokásaikat, hanem valami görcsös félelemmel -- élték napjaikat. A begyűjtés -- a üm --- begyűjtés a a üm --- a TSZ -be való agitálás, ez mind, mind itt a faluban zajlott, csak bennünket nem érintett. Én erről sokat nem tudok neked beszélni, mer nekünk *semmink* nem volt. És ez így a TSZ-be se agitáltak minket be, és nem is nagyon vettek be minket, mer nem tudunk semmit beadni. ---- Ez a görcsös félelem itt, a faluban --- ez akkor kezdett enyhülni igazán, amikor a --- az -- a --- első sváb tanácsel-

nők -küink lett. Aztán jö- következett egy másik, és a polgármesterünk. Az ő jó érzékük, és békesség töle- törekvő toleranciájuk mind jobban közelebb hozta a falut, a falu lakosságát egymáshoz. -- Én akkor léptem -- és kezdtem el dolgozni velük együtt --- tevékenykedni, nem is dolgozni, tevékenykedni, az itt élő német nemzetiség érdekében.---

Fontos megjegyezni, hogy a német nemzetiségért végzett munka a pedagógusi hivatás részeként helyeződik el, és egyfajta terápiás, gyógyító tevékenységgé, „*tevékenykedés*” alakul. Ennek megfelelően az élet-történeti narratíva nyugvópontja nem egyszerűen a család helyzetének konszolidációja, hiszen a falubeli „*enyhülés*”, amely „*közelebb hozta a falut*” önmagához, a német nemzetiségért végzett tevékenységekkel veszi kezdetét. Látható tehát, hogy a német nemzetiség ügyében végzett „*társadalmi munka*” az egész, önmagával meghasonlott faluközösség mint organikus egész javát szolgálja. A szöveg így folytatódik:

„Hát tudod? Akkor nevet adni ehhez a munkához, ez egy nagy merészség volt. Ez ez az a Kádár-korszak, ami nagy-nagy nehézség üm merészség volt. De én megfogadtam, hogy életem során azon fogok munkálkodni, hogy az emberek békében, és békességben éljenek egymás mellett.”

Az időben a Kádár-korszakba helyeződő „*enyhülés*” ellenére a német nemzetiség érdekében végzett tevékenységek nehézségekbe ütköztek, illetve elvégzésükhöz merészség kellett. A sváb etnikai hovatartozás lokális megjelenítéséből és artikulációjából fakadó „*nehézségek*” megoldásának kulcsfogalma a már említett „*tolerancia*”. Az elbeszélő úgy fogalmaz, hogy „*kezet nyújtott a múltnak*”, nem keresett felelősöket, igyekezett megértetni a magyarokkal és szlovákokkal, „*hogyha összefogunk, és megismerjük egymás szokásait, kultúráját, anyanyelvét, gazdagabbak és összetartóbbak-ká fogunk válni.*” Meg kell jegyezni, hogy a nehézségek megoldásának ez a receptje a történetben csak akkor nem működik, ha „*lelki sérültségről*” van szó. A „*lelki sérültség*” nem más, mint a sérelmi politika konstrukciója, amely az elbeszélésben valóban érinti a lelki betegség jelentéstartományát. (DÁ később óvodásainak példáin keresztül meséli el a sérelmi politizálás árnyoldalait: „*Akik politikát láttak ebbe a dologba, másképp veszik föl, és másképp látják. Én mondom, így gyerek szemmel, így látom. Mert én sok politikát nem tudok neked, szóval nem ö:: Szóval aki aki politikai szemszögből, tehát*

felnőtt i::zével nézte a dolgokat, az azér másképp látja ezt mind én a mesémmel. Mer ezek ilyen – ilyen gyerekkori mesék jóformán.”)

Egy, a hivatás gyakorlásának kezdetével induló, megszakíthatlan progresszív narratíva vezet el a jelenbe, a folyamatos gyarapodást a nemzetiségi oktatás beindulása, a német nemzetiségi gyűjtemények, helytörténeti munkák és egyesületek, klubok, az énekkar és egyéb szerveződések megalakulásának állomásai jelölik. A főnarratíva egy jövőnek szóló üzenettel ér véget:

„Én csak egyet szeretnék a jövő generációjának - elmondani, hogy én *mindig* együttműködtem a helyi önkormányzattal. Én mindig együttműködtem az itteniekkel. [...] És én ha ---- azt tudom mondani mindenkinek, hogy -- harag nélkül, indulat nélkül -- sokkal messzibb távlatban, sokkal messzibb lehet eljutni, és a célunkat jobban el tudjuk érni. - Én kívánok továbbiakban mindenkinek - toleranciát, és í- így -- ilyen munkálkodást, hogy békesség és együttműködés legyen a mi falunkban. Ahogy eddig volt. -----”

A „munkálkodás” elsősorban (és a korábbiakhoz hasonlóan) néprajzi jellegű hagyományörzés, a kulturális örökség ápolása, amely, szintén a fentiekkel összefüggésben, összekapcsolja a családit az etnikaival, méghozzá a lokalitás konstrukcióján keresztül. Erre példa a DÁ említette úrnapi „virágdíszítő kultúra”, vagy a tűzoltósággal kapcsolatos hagyományok: „*Azt mesélték, és olyan fényképem is van, ahol a tűzoltóság két oldalt áll, és kíséri a baldachin alatt menő oltári szentséget, a papot, aki tartja az oltári szentséget. És mondják, hogy édesapám fehér trikóban fújta ő- trombitával fújta a Mi Atyánkhhoz. Unokám is fúj, ő is trombitál, és a fiú- fiúunokám is trombitál.*”

A korábbi szövegektől az különbözteti meg ezt a történetet, hogy benne a Kádár-rendszer nemzetiségpolitikája által lehetővé tett diskurzusteret látjuk zavartalanul, problémamentesen és sikeresen belakni. E „helyet” a szó szoros értelmében vett művelődéspolitikai határolja le, és a kulturális örökség ápolása tölti ki. Különösen érdekes, hogy ez az identitásstratégia tovább működik a kilencvenes években és az interjú készítésének jelenében, a kétezres évek elején is. A Kádár-rendszer konstrukciója apolitikus, a „*tevékenységekkel*” kapcsolatos „*merészség*” és „*nehézségek*” a falu mindennapi életében tapasztalt konfliktusokra, illetve a sérelmi politizálásra vonatkoznak.

II.2. Az identitás mint emlékezetpolitika

NS többgenerációs bányászcsaládba született 1943-ban T-n, egy nyugat-magyarországi kis faluban. Anyai nagyszüleinek kilenc gyereke van, és anyján és nővérén kívül 1946 tavaszán az egész családot kitelepítik. A nagymama ekkor 64 éves, legidősebb gyermeke 30. Az apa és annak négy évvel idősebb bátyja, mivel bányász, elkerüli a kitelepítést. Az elhurcolt rokonok közül többen öngyilkosok lesznek. 1956-ban apai ági rokonai közül többen elhagyják az országot. Az apának kétszer van bányászbalesete.

NS szegény körülmények között nő fel, az egyszobás helyiségben hatan laknak, a lakást csak 1967-ben tudják megvásárolni az államtól. NS 17 éves korától rendszeresen sportol, a megyei Vasas természetbaráti szakosztály futóversenyzője, hétfégenként túravezető, síel. Több első helyezést kap, csapata a hatvanas évek első felében egy országos versenyen az élen végez és bekerül az országos sportújságba is. Megnősül, 1965-ben megszületik a fia, aki később egy budapesti német gimnáziumot végez el.

NS szakmunkásképzőt végez, majd később munkavédelmi szakvizsgát tesz. Egy városi vasöntődében dolgozik, innen is távozik rokkantsági nyugdíjba. A hatvanas évek közepétől a Magyarországi Németek Demokratikus Szövetségének választmányi tagja, két alkalommal (4–4 évig) egyik vezetője is. Később munkavédelmi felügyelő az Öntődei Szakszervezeti Bizottságon belül. Járja az öntődéket országsszerte; 13 gyáregység tartozott az öntődei vállalathoz. Húsz éven át üzemi bizottsági tag. Ellenállásba ütközik az a terve, hogy megszervezi az egykor híres öntődei nemzetiségi fúvószenekart. A hetvenes években szakszervezeti bizottsági tag, bértárgyaláson egyszer konfliktusba keveredik a vezetéssel. Konfliktusba kerül az igazgatóval is, miután leállítat egy darut munkavédelmi okokból – ezt követően az igazgató maga mellé veszi országos körútjaira munkavédelmisnek.

1970-ben meghal kitelepített nagymamája, és NS, noha sokszor próbálkozott már korábban, csak 1971-ben kap vízumot – ezért csak nagyszülője sírját tudja meglátogatni. A hetvenes évektől a kitelepített unokatestvérek rendszeresen látogatják a családot. 1973-ban egyhetes ausztriai utazáson vesz részt a Természetbarát Szakosztállyal (az utat az osztrák természetbarát szövetség fizeti).

A hetvenes évek végén MSZMP KB-határozat születik arról, hogy azokon a településeken, ahol 30 százalékban nemzetiségiek élnek, kétnyelvű feliratokat kell elhelyezni. A végrehajtásban NS Győr-Moson-Sopron, Vas és Veszprém megyéért felelős, ahol zökkenőmentesen megy a teljesítés, azonban szülőfalujában, T-n ellenállásba ütközik tevékenysége. A megyei párttitkárhoz fordul, aki Győrben találkozót hív össze. Jelen van a győri rádió, egy német nyelvű lap főszerkesztője, a német szövetség főtitékára, és egy felelős a soproni pártbizottságtól. A táblák végül kikerülnek, de 1982-ben NS gyomorvérzést kap. Nehézségek árán eléri, hogy a T-i öreg temető helyén, ahol ükapja is nyugszik, ne építkezzen a tézs.

A nemzeti szövetségek budapesti központjában közlik vele, hogy ha eredményeket akar elérni, be kell lépnie a pártba – be is lép. A Hazafias Népfront elnöke, majd titkára lesz. SZOT arany kitüntetést kap: a munkavédelemért és a dolgozókért kitüntetést; ezen kívül kulturális tevékenységét is elismerik.

Fia vendéglátós, három napig a honvédelmi miniszter személyi pincére, de miután megtudják, hogy vannak külföldi rokonai, a HM vendéglátósa lesz. Leszerelését követően Ausztriában nyit görög éttermet.

1987-ben NS egy másik német és egy horvát nemzetiségi párttagtársával együtt kilép a pártból. A kilencvenes évek elejétől már nem tagja a Magyarországi Németek Demokratikus Szövetsége választmányának. A helyi Német Önkormányzat elnöke, az interjú felvételekor elnökhelyettes, az énekkari egyesület elnöke.

1993-ban megszületik unokája. 1996-ban befejezi könyvét T-ről. Szülőházában múzeumot tart fenn (tájházat üzemeltet 8 szobában, saját berendezésében), fotókat, anyagokat gyűjt. 2000-ben kérése ellenére az önkormányzat nem támogatja a gyűjteményt, mivel az magánkézben van. Ausztriából kap segítséget. A helyhatóság a tájház-táblát sem engedi kihelyezni a faluban.

2001 decemberében a kormány Sopronban ülészik, ahol eldöntik, hogy Sopronban, a környező falvakban az 1921-es népszavazás emlékére megemlékezések tartandók és erre egy nagyobb összeg is rendelkezésre áll. A Német Önkormányzat az iskolájára akarja fordítani a pénzt, de ellenzi a T-re tervezett ún. hűségszobrot, mondván, 1921-ben a túlnyomórészt német nemzetiségű település többségében Ausztria mellett szavazott. Mivel a szoborállításról nem kérték ki a Német Önkormányzat

véleményét, ombudsmanhoz fordulnak, aki többek között javasolja a határozat visszavonásának előterjesztését, és az emlékmű rendeleti újraszabályozását a T-i német kisebbségi önkormányzat egyetértésével. Mégis átadják a hűségzobrot, amelyet később Orbán Viktor akkori miniszterelnök is meglátogat.

2003-ban kiderül, hogy nincs bejegyezve a T-i német önkormányzat. Három hónapig nincs kulcs az irodához (a polgármesteri hivatalon belül van egy német önkormányzati iroda).

„*Tulajdonképpen az alapoknál kell kezdeni*” – indítja élettörténetét²⁴ NS, majd rögtön leszögezi, hogy a Kádár-rendszerbe „*csöppent bele automatikusan*”. Szakmai végzettségének ismertetését követően munkásöntudata bemutatásába kezd: az öntödében munkások között nőtt fel, akik „*nagyon kemény fizikai munkát*” végeztek. E kezdésnek talán az a jelentősége, hogy legitimációt nyújt a későbbi politikai tevékenységhez, melynek során az elbeszélő a munkások képviselőjében jár el. Miután közli, hogy több társadalmi funkciót is ellátott az öntödében, e funkciók közé értve a sportkarrierjét meséli el. Társadalmi funkció és szabadidő így összefonódik. A versenyek, túrák leírása értékelésbe torkollik:

„Még egyszer mondom, nagyon csodálatos élményre, nagyon szép élményekre emlékszik vissza az ember, így természetes dolog, nyilván csak a jó marad meg végig, hogy az emberek hogy szerették akkor egymást, azt máma elmondani nem lehet. Ugyanis akkor valahol az ember az emberhez szólt, de hát máma egy kicsit ridegek lettek az emberek - nem ugrok nagyot, csak egy kitérővel, máma nagyon ridegek az emberek, akkor valahogy úgy érzem, hogy közelebb álltak egymáshoz, egymást segítették. Én értem ezt legelső sorban üzemen belül is. Mindenki megszólította egymást, és gondjait, bajait ismerte szinte mindenki egyik a másikának, ez egy nagycsalád volt, ez a közel ezerfős.”

Egy fiatalkori aranykor rajzolódik ki a történetből, egy olyan világ, amely „*embercentrikus*” volt. A régi szép idők e teljességének a jelen hiányossága ad jelentést: noha a fenti részletben egyelőre csak negatív minősítésben ismerjük meg a mai világot, az élettörténeti narratíva végére az említett „*ridegség*” és emberek közötti távolság pozitív értelmet kap. Így a következő szövegrészben – a fentihez hasonló ellentételezős szerkezet-

²⁴ Az interjút Molnár Csilla készítette.

ben – a generációk harmonikus egymásutánisága a modernitással kerül szembe, ahol „*az emberek úgy vannak ezzel, mint az a rideg gép, mint az a rideg alkatrész*”. A narratíva újra az egykori teljesség részletezésével folytatódik: kulturális rendezvényekről, sporteseményekről értesülünk. A korábbi szerkezetnek megfelelően ismét egy értékelés következik ennek az időszaknak a szépségéről, majd a közös együtt tévézésekkel szövődik az elbeszélésbe, hogy az öntöde szakembereinek „*közel kétharmada német ajkú volt*”. E finom váltással tér át a (nemzetiségek közötti) együttélés témájára, a „*Zusammenleben-re*”, a szó szerinti testvéri, családi együttélésre. Pozitívumok újabb felsorolása, majd ismét értékelés következik:

„Most írunk 2003-at. De nem 2003-ban, hanem itt T-n már közel tizenöt éve nincs kulturális, de olyan jellegű élet, hogy kötődne egyházhoz, művelődési otthonhoz, vagy kultúrotthonhoz, teljesen mindegy, hogy hogy nevezzük azt a házat. Nincs ilyen. Miért nincs? Kutatni lehetne, én nekem nem kellene kutatni, mert én ebben élek, tehát a nemzetiségi politikát művelem, nyilván így is, úgy is, amúgy is, tehát mindenféle szempontból úgy érzem, hogy hiányzik ez, amit az előbb elmondtam, hogy együtt éltünk, együtt lélegeztünk valahol abban az időszakban, amit ma azt mondjuk, hogy tényleg hála Istennek, hogy elmúlt. És mégis ugye az emberek annak ellenére, ezt hozzá kell tenni, hogy az igény nem volt ekkora. Megközelítőleg nem volt ekkora, tehát az igény, az emberi igény akkor szinte az volt, hogy élni, tulajdonképpen, még egyszer mondom ezt a szót, hogy együtt élni, nem voltak ennyire elzárkózva a családok egyik a másiktól, tehát értem ez alatt a családi házak faluhelyről beszélek most.”

Nincs a „kulturának háza”, otthona, ahol a fenti értelemben vett nemzetiségi–családi együttélés megvalósulhatna – az elbeszélő által fenntartott „tájház” e hiány betöltési kísérleteként értelmezhető. Lehet, hogy a kutatás megemlítése a kérdezőnek szól: azt kellene vizsgálni, miért nincs már az a teljes, gazdag kulturális együttélés, mint egykor – de ez nem derül ki egyértelműen. Mindenesetre az elbeszélésben saját élmények igazolják ezt az elképzelést. A fenti szövegrészben rá kell mutatni a Kádár-korszak ellentmondásos megítélésére: annak ellenére, hogy teljes és emberi világ volt, ma úgy ítélik meg, hogy hálát kell adni elmúlásáért. Az emberi igény fogalma nem teljesen világos, talán

a boldogulás kilátásaira utal, arra, hogy a mai világban az embereknek nagyobb (anyagi?) igényei vannak.

Az „*emberi mivolt*” teljessége kapcsán, a „*turizmus*” megemlítésén keresztül az 1973-as ausztriai utazás szövődik a történetbe, ami rendkívüliségével különös módon szintén a régi, emberi világ pozitívumai közé kerül, annak ellenére, hogy a nyugati külföldi utazás a hetvenes években nehézségekbe ütközött.

„Egy hétig voltunk úton, szinte hihetetlen. És szinte már bejártam - azt mondom - akkor már Nyugatot, nagyon érdekes volt először kint lenni annak ellenére, hozzáteszem, és ez a dokumentumok miatt nagyon lényeges, annak ellenére, hogy az igazi nagycsalád, tehát az anyai ágról a család, az sajnos nem azt a szót lehet használni, hogy Vertreibung, tehát el lettek üldözve, ez a nagyon szép szó, még nagyon sokan használják, megszoktuk, hogy kitelepítették őket.”

Mielőtt a „*turizmussal*” folytatnánk, álljunk meg egy pillanatra az „*igazi család*” kifejezésnél. E jelző, úgy tűnik, a nemzetiségek, munkások, emberek családi–testvéri együttélésétől különbözteti meg a vérszerinti családot. A fenti részletben az utazás értékét – és ezzel az akkori aranykorét is – tehát növeli a tény, hogy annak ellenére történt meg, hogy a család egy részét elüldözték 1946-ban. A történetészövés e „visszafelé-logikája” külön figyelmet érdemel. Az elbeszélő a Kádár-kor pozitívumai közé helyezi a nyugati utazást, annak ellenére, hogy ezt követően, egy rövidebb családtörténeti epizódból tudjuk meg, hogy többször, sikertelenül kért vízumot, hogy nagyanyját meglátogassa, és azt végül csak a nagymama halála után, 1971-ben kapta meg. Első ízben értesülünk a rendszer negatívumairól:

„Alig hatszáz kilométerre vagyunk egymástól, nagyanyámról beszélék, és nem ismerhettem meg, nem nőhettem mellette fel, nem látogathattam, úgy halt meg, hogy én egy nagyon belsős vagyok, amíg élni fogok mindig, amikor ez a téma van, hogy nagyanyám, mindig az jut eszembe, miért nem ismerhettem meg? Nagyon egyszerű a válasz erre, mert nem kaptam vízumot. A család sem, úgyhogy ez egy nagyon szomorú dolog. Úgyhogy nagyanyám tulajdonképpen egy törlés, nem ő, hanem egy törlés ebben az elmúlt rendszerben.”

Fontos megjegyezni, hogy a család kettészakadásának „egyszerű”, csupán adminisztratív okai vannak. A hiánnyal azonban, ami ebben a szövegrészben megfogalmazódik, a főnarratíva a mélypontjára zuhan: a nagymama nem önmaga, hanem egy törlés a (Kádár-) rendszerben. Az én-elbeszélés itt meg is megszakad:

„Mert a határok nagyon megszabták a dolgokat. Nem tudom, hogy most ezt hol folytatjuk?”

Az elbeszélő átadja az elbeszélés fonalát az általunk kérdezőnek, majd egy sikerületlen kérdést követően, mely „a *többi rokonra*” terelné a szót, szerencsére ott folytatja, ahol egy lélegzetvételenyi szünet erejéig abba hagyta. Vagyis ő maga válaszol a kérdésre, amely valószínűleg arra vonatkozott, hogy a „rendszer” krónikájával folytassa-e vagy a kitelepítés családtörténetével. A „törlés” megfogalmazás ugyanis arra utal, hogy az élettörténeti elbeszélésben a Kádár-rendszeren keresztüli személyes élet-elbeszélés és a kitelepítéssel kapcsolatos családtörténet elválik egymástól. Az én narratív konstrukciója így két utat is követhet.

A történet tehát a kitelepítés elbeszélésével folytatódik, a téma továbbra is a család szétszakadása marad. Az 1946 előtti egység a család együttlétén túl T-hez is kötődik: megtudjuk, hogy „*németégi és evangélikus*” terület, és hogy az utolsó konfirmációt PL tartotta 1946 tavaszán. A már alkalmazott ellentételezéses történetészövésben a kitelepítés előtti és utáni világ elbeszélése következik. A harminckét külföldön élő, elszakított unokatestvéréről hallhatunk, akikkel, mivel a hetvenes évekig nem találkoztak, az „*igazi testvéri kapcsolat soha nem alakult ki*”, szemben a nagymama kilenc gyermekének egymást segítésével és együttműködésével.

„Na most ez máról holnapra megszakadt. Megszakad az anya és a gyerekek közötti kapcsolat. Mi nem tudtuk, övelük mi van, jobban mondvá édesanyámék nem tudták, hogy ott kint mi van, azt is hadd mondjam el, hogy nyomorogtak ott kint, fáztak, áztak, éheztek. És ebből aztán családon belül nem, de rokonságon belül voltak sajnos öngyilkosságok is, nem egy T-i vetett véget magának, idősebb generációról beszélek, akik beleugrottak a ... folyóba, vagy az emeletről ugortak le, vagy vonat alá dobták magukat. Nem akartak tovább élni, mert el lettek szakítva, mert el lettek szakítva T-ről, Magyarországról, a gyökereiktől.”

Mint már korábban is láttuk, ahhoz az identitásstratégiához, amely az elbeszélői én önmagához (múltjához) fűződő viszonyát a kulturális örökség elve szerint határozza meg, szervesen hozzátartozik a szűkebb értelemben vett otthon vagy haza konstrukciója is. E konstrukcióban összekapcsolódik a földrajzi lokalitás (általában egy település) és a család története, és a kettő között a sváb nemzetiség közössége teremt kapcsolatot. Ez a konstrukció teszi lehetővé, hogy a lokalitással kapcsolatos néprajzi kutatások családtörténeti jelentőséggel bírjanak – és fordítva, a családi kutatások etnikai–kulturális jelentőségre teygenek szert. A fenti, szomorú szövegrészletben e konstrukció azáltal valósul meg, hogy ugyanabban a narratív struktúrában több alany („mi”, „édesanyámék”, ők „ott kint”, illetve „nem egy T-i”) követi egymást, és ezáltal egymás szinonimájává válik. A családok szétszakítása így a T-i (tágabban magyarországi) gyökerektől való elszakítás jelentéstartományába esik és viszont. Feltehető, hogy a „család” és a „rokonság” megkülönböztetése a fentihez („igazi család”) hasonló diszkurzív csoportképző eljárás.

Ezt követően az interjúban a már ismertetett narratív struktúrában felvetett témák váltakozó elbeszélése következik: a sikertelen vízumigénylést követi az „építés a jövő számára”, a társadalmi munka, a karrier, a belföldi utazások, egyszóval az „embercentrikusság” változatai. E szövegrészt a kitüntetések felsorolása zárja, mintegy csúcspontként, majd ismeretlen okból az interjú ismét megszakad („Nem is tudom, megállunk talán most.”). Az öntöde és a pártbürokrácia „munkáscentrikussága” következik, párhuzamban az elbeszélő én hatékony érdekképviselésével, azzal, hogy többször szembeszállt az embert figyelembe nem vevő, tisztán hatalmi döntésekkel (például a daru leállítatásának története). A főhős ezen, sokszor „árral szembeni” cselekedeteinek alapját a valóság ismerete alkotja:

„Mi láttuk Béccset, Bécs I-et, Bécs II-t. Nekem a nyelvem ez volt, anyanyelvem ez volt, nekem nem kellett ezt megtanulni. Na most mit nézünk? A fejlettebb Nyugatot. Mi volt a témánk [ti. a gyárigazgatóval] a hosszú úton, amikor Budapestre fölmentünk vagy akár máshova? Közbe-közbe jöttek, hogy mit tudom én, mi van Ausztriában, mi van itt, mi van ott. Én nem tudtam, hogy rosszat teszek azzal, hogy elmondom azt, hogy mi van odaát. Én azt mondtam, ami valóság.”

A valóság ismeretének fogalma a szövegben összekapcsolódik a családtörténet és a sváb származás témájával: anyanyelve miatt az elbeszélő

lés főszereplője „természetes” módon, vagyis tanulás nélkül tisztában van a valósággal, ismeri a Nyugatot – szemben a pártfunkcionáriusokkal, akik olyan „típusú emberek, akik csak azt a szemléletet látták”, nem a valóságot. Így a családtörténet kulcsfogalma, a „törlés” is tágabb jelentéstartományt vesz fel, a „valósággal” kerül kapcsolatba. Az elbeszélés a valóság témájával folytatódik, az igazgatóval kialakult nyílt beszéd nehézségeivel, majd a Német Szövetségben betöltött szerep témája következik. Látható, hogy a politikai képviselő és a valóság ismerete szétválaszthatatlanul összefonódik (a „valódi” politikai képviselő a valóság ismeretén alapul).

A mai nemzetiségi politika és az akkori ezután ismét ellentételeződik (rendezvények a „semmitől”, szemben a pénzközpontú pályázati rendszerrel), majd következik a kétnyelvű helységnevtáblák története. Itt T, ahol nehézségekbe ütközik a táblák kihelyezése, „ohazaként”, „az én hazámként” van megnevezve. Az elbeszélő döbbenetét tolmácsolja, az esettel kapcsolatban az értetlenségét hangsúlyozza, hiszen egy felső párthatározatot éppen a pártfunkcionáriusok nem hajtanak végre, csak hosszas huzavona után.

Újabb beágyazott narratíva kezdődik ebben a szövegrészben, melynek legfőbb jellemzője az az imperatívusz, hogy a valóságnak megfelelően kell tudósítani a múltról. A Német Szövetségben a nemzetiségi képviselő ellen támasztott akadályok ismertetéséről van szó, és arról, hogy a pártba belépve könnyebb volt a szervezőmunka. („Valóban így igaz. Sokkal egyszerűbb volt a munkám, nem volt rács előttem, nem volt zárt ajtó előttem.”) Ezután rögvest a pártból kilépés elmesélése következik, majd a nemzetiségi munka mérlegének megvónása, melyben egy etnikai „mi” konstruálódik.

„Úgyhogy nagyon örülök, hogy a fiatalságomnak a legnagyobb részét, most már azt mondom, sikerült annak szentelnem, az életemet annak szentelni, hogy amit az őseinktől kaptunk, át tudunk adni, át tudtuk adni a követő generációknak, értem ez alatt az óvoda, iskola, akár a jelenlegit is.”

Az eredmények mindig együtt jelennek meg elérésük nehézségeivel, de nem hőstettként reprezentálódnak, hanem úgy, hogy a történet szereplője egyszerűen a feladatát végezte, és „ember volt megint”. Majd egy értékelésen keresztül, mely szerint „most sem felhőlen T-n nemzetiségének lenni, sokkal rosszabb, mint az ötvenes, hatvanas, hetvenes, nyolcvanas években”, a hűségsszobor történetének részletes ismertetése következik, dokumentumok-

kal igazolva. Az elbeszélő levelekből, újságcikkekből idéz, az ombudsmani jelentést is felolvassa. A valóság-hű tudósítás narratívája ezzel hangsúlyossá válik, miközben az elbeszélő által felvett szerep is módosul: tanú lesz belőle, aki, mint egykor, kimondja az igazságot, élettörténetéből pedig tanúságtétel válik (és nem mellékesen az interjú helyzet is változáson esik át, nyilvános fórum lesz belőle). Újabb kivonulással van tehát dolgunk, amelyet az akkori és a mostani nemzetiségi politika ellentételezése alapoz meg. Az emlékmű történetének tragikumát az adja, hogy szinte a végletekig feszíti a családtörténeti és a „rendszeren” keresztüli személyes (nemzetiségi képviseleti) narratívát, amely, mint láttuk, korábban is szétartóban volt. Talán lehet úgy fogalmazni, hogy a kilencvenes évek emlékezetpolitikájának új rendszerében egy újabb törlés megy végbe, amely azonban a teljes (etnikai) családtörténetet érinti.

„Azt szoktam mondani, nagyapámékat miért köpjem szemközt 2002-ben, hogy ők úgy szavaztak, én most ennyi év után köpjem szemközt őket, hogy 'disznók voltatok, meg ilyenek voltatok'? Nem. Ők úgy szavaztak '21-ben, ahogy szavaztak.”

A mindennapi, a sváb nemzetiségért végzett munka és feladatok elmesélése után az interjú ismét megszakad:

„Ahogy elmondtam, ez az én életem, én úgy is szeretnék elmenni az életből, hogy érdemes megnézni, nem tudom, van-e még egy negyed-órája, megnézni a kis múzeumunkat, jó, jó. Hát ennyit talán a mai napról, ha elég.”

Az interjú pontos körülményeit nem ismerve nem állítható teljes bizonyossággal, de valószínűsíthető, hogy ez a lezárás a korábban már megszakított főnarratíva vége. Erre utal, hogy az elbeszélő a múzeumába invitálja a kérdezőt (az etnikai „mi” többes szám első személyével). A szülői házban fenntartott „tájház”, ezt fontos megjegyezni, nem egyszerűen a már említett identitásstratégia része (a Kádár-rendszer „törölt” részének kiegészítése), hanem tanúságtétel is egyben. Egybekapcsolódik itt családi öndokumentáció és etnikai néprajzi kutatás, amely politikai jelentőségre tesz szert, amennyiben a valóságot örökíti meg (többek között a család múltbeli létezésével, T etnikai lokalitásával, vagy az öreg temető beépítésével kapcsolatos eset dokumentációjával).

Az összegyűjtött tárgyak és fotók egy egységes „történelembé” ágyazzák a németek lakta falu kitelepítéssel, a Kádár-rendszer „törlésével”, majd a hűségzoborral megszakított történetét, és az ugyanezért hézagos család-történetet, és mint láttuk, e kettő integrációját az etnikai kategória használata teszi lehetővé. Az elbeszélő megjegyzi, hogy mivel gyermekének nincsenek anyagi gondjai, *„azt a pénzt, amelyet tulajdonképpen a gyerekek illene mindig adni, azt erre a hobbitra, amit elmondtam az előbb, képkeretekre, rengeteg ilyen-olyan, hát a helyiségeknek a fenntartására fordítom.”* Ugyanakkor a képparchívum azáltal is jelentőssé válik, hogy kitörölhetetlen:

„Szóval ilyen volt, és még egyszer mondom a fotókra visszatérve, marandó dolgok ezek. És ilyen jellegű fotó több is van, ami a múltból, szóval nem a legrózsásabb dolgot vetíti a mai ifjúságnak, vagy akik ezeket a dolgokat nem tudják. Természetes dolog, hogy ezeket a fotókat gyűjtöttem, és érdekes dolog az, hogy megmaradtak, és most ezt mind kiállítjuk tulajdonképpen.”

Nem egyszerűen olyan én-konstrukcióról van szó, amely a kulturális örökségen keresztül valósul meg, hanem a kulturális örökség-politika személyes verziójáról. Az identitás politikájáról, amelyben az emlékezet (különösen a Kádár-rendszeré) megőrzése és dokumentációja kitüntetett helyet foglal el. Itt, az interjú végén meséli el az elbeszélő, hogy személyes elhatározásból lemondott a német önkormányzat elnöki tisztségéről. A kivonulással politikai tevékenysége áthelyeződött az identitás folyamatos és hiteles artikulációjára, az én emlékhellyé válik. Az interjú így végződik:

„A következőt tudom elmondani, és ezt nem győzöm hangsúlyozni, hogyha akármilyen kérdés van, én azt hiszem, a múltkor adtam abból a levélből is, szívesen, bármikor, ha olyan jellegű dolog van, én megpróbálok mindig megmaradni, teljesen nem tudom, mert ha más mondana el, más meghallgatja, azt mondja, ez hazudik. Tehát még egyszer mondom. Magam részéről megpróbálok a talajon maradni, és ott a valósághoz közel maradni. Tehát amik megvoltak, megtörténtek, meg a mai helyzetben is megközelíteni ezt a valóságot, és megközelíteni.”

Összegzés

Az emlékezet és identitás időbeliségében a lokalizáció az esemény „elhelyezését” jelenti a narratív struktúrában – és az az által konstruálódó időben. Ebben a tekintetben a kényszermigráció a veszteség és a hiány értelmében konstruálódik (még akkor is, ha nincs kívül helyezve az élet-történeti narratíván), melynek betöltését szolgálja az a stratégia, amely az én önmagához való viszonyát a kulturális örökség elve szerint határozza meg. Az önmuzealizációval értékke alakítható az, ami korábban az elüldözés okaként funkcionált. A személyes–családi múlt etnikai kategórián keresztüli örökségesítése nem más, mint a stigmatizált etnikai hovatarozás szubverziója: az etnikai múlt az örökségesítésen keresztül a (nemzeti) közjó részévé válik.²⁵ Ezzel összefüggésben az interjús helyzet és maga a kérdező is részévé vált annak az identitásprojektnek, amely során a személyes élmények általános (kulturális) jelentőségre tesznek szert.

Ami a vizsgálat tárgyát képező térbeli lokalizációs stratégiákat illeti, az otthon konstrukciója egy olyan „minihaza”, amely minden tekintetben analóg a nemzeti hazával: az örökségesítésen keresztül etnicizálódó személyes–családi múlt a lokalitásban testesül meg (amely lehet település, ház vagy közvetlen környezet), és kulturális értékkel telítődik. Ez az eljárás megegyezik a nemzetállami örökségesítéssel, a különbség csak annyi, hogy utóbbi esetben a hazát az állam határai keretezik. Mindeközben a „hely” története, a családi leszármazás és az etnikai múlt összefonódik a narratívában, és ezt megerősíti a fizikai közelség az otthonként konstruált helyszínhez. Az otthon értékei a lokalitás abszolút és kizárólagos földrajzi elhelyezkedéséből erednek (egy másik sváb faluból nem lehetne otthon, mivel az kizárná az ősoket). Ez a konstrukció egyszerre lokalizál a magyar nemzet szerves, de megkülönböztethető részeként („egység a sokféleségben”), és különít el a „némettől”. Ezáltal a „hazatérés” eszméje olyan játéktérbe helyeződik, amelyben stratégiaileg kezelhetőek a viszszerterésben rejlő diszkurzív ellentmondások. Mindez egy állami technológia performatív kisajátításán keresztüli ellenállásként értelmezhető.

A „svábsággal” kapcsolatos élettörténeti visszaemlékezések sajátja, hogy a Kádár-korszak határának megvonása a Rákosi-érától választ el, és nem a rendszerváltás utáni időszakról. E szerkezeti sajátosságon túl

²⁵ „Az államnemzet már nem tudja értékeit a társadalomra kényszeríteni, csupán megőrizheti azt, amit a különböző társadalmi aktorok jelenleg örökségként ismernek el.” Hartog: Örökség és történelem, i. m. 18.

is megállapítható, hogy a kulturális örökség elvén működő lokalizáció kezdeményeit a Kádár-korban találhatjuk meg, ám csak abban az esetben, amennyiben az a művelődéspolitikai területén maradt. A fenti interjúk közül azokban része a cselekményszövésnek a „rendszer”, amelyeknek egyúttal az etnikai politikum is részét képezi. Egyébként a Kádár-kor mintha hiányozna az elbeszélés szerkezetéből (néhány utalás van rá). Fontos megjegyezni ugyanakkor azt is, hogy az „apolitikus interjúkban” az állampárti rendszerben lehetővé tett területen indul *újra* az etnikai hovatarozás artikulációja. Ezzel párhuzamosan a „politikus interjúkról” pedig az mondható el, hogy az „etnikai” kivonul a kilencvenes években felszabaduló emlékezetpolitikai térből, pontosabban visszavonul a művelődés és kultúra területére.²⁶

Mindezt a fentiekben diszkurzív stratégiaként értelmeztem, amely során a kollektív bűnösség és igazságtétel logikájába szorult „etnikai” szubverziója azáltal valósul meg, hogy a Kádár-rendszer kulturális–etnikai koncepciója összekapcsolódik az örökségesítés személyes verziójával. Nem szabad elfelejteni, hogy az interjúk alanyai az „első generáció” képviselői. Azt gondolom, ezzel magyarázható, hogy az etnikai kategóriát a diszkurzív kényszeren keresztül kell felszabadítaniuk. A második és harmadik generációnak már minden bizonnyal megadatott a felejtés²⁷ – és ezzel a primordiális újrafelfedezésének lehetősége is.

²⁶ Vö. Kovács Éva (szerk): *A gazdasági átmenet etnikai tájképei*. Teleki László Alapítvány: Budapest 2004. (Regio Könyvek)

²⁷ Vö. Kasznár Kata Veronika: Emlékezet és felejtés egy lokális konfliktusban. *Anthropolis*, 2005/1–2. 179–196.